

**Guia
per a la incorporació
de la diversitat sexual
i de gènere
a les universitats
catalanes
a partir
de la Llei 11/2014**

TENIU LA PORTA OBERTA

Generalitat de Catalunya
**Departament de Treball,
Afers Socials i Famílies**

© Generalitat de Catalunya, 2018

Direcció General d'Igualtat

Carrer de Sepúlveda, 148-150
08011 Barcelona

Coordinació:

Gerard Coll-Planas (UVic-UCC), Tània Verge (UPF), Rodrigo Prieto (Institut Diversitas) i Elena Caballé (Institut Diversitas).

Amb les contribucions de:

Barbara Biglia, Sara Cagliero, José Antonio Langarita, Miquel Missé, Marisela Montenegro, Joan Pujol, Montserrat Rifà i Núria Sadurní.

Coberta: obra d'Alba Martínez Fuentes, de l'Escola d'Art ESARDI (Amposta), que va ser seleccionada al concurs de cartells, convocat conjuntament pels departaments de Treball, Afers Socials i Famílies i d'Ensenyament, per a estudiants de cicles formatius dels ensenyaments professionals d'arts plàstiques i disseny de les escoles d'art de Catalunya.

1a edició electrònica: maig de 2018

ISBN: 978-84-393-9721-2

Disseny i maquetació: gama, s. l.

Avis legal:

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement —No Comercial— Sense Obres Derivades 3.0 de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que es reconegui la Generalitat de Catalunya com a institució editora i no se'n faci un ús comercial. No és permesa la transformació d'aquesta obra per generar una nova obra derivada.

La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>

Podeu trobar aquesta i les altres obres que ha publicat el Departament de Treball, Afers Socials i Famílies al nostre catàleg de publicacions:
http://treballiaferssocials.gencat.cat/ca/el_departament/publicacions/

Índex

- 1. Introducció 5**
- 2. Marc conceptual 7**
- 3. Marc legal 9**
- 4. La situació dels col·lectius LGBTI a les universitats 13**
- 5. Àmbits d'actuació 16**
 - A. Comunitat universitària **16**
 - B. Discriminació i assetjament **26**
 - C. Docència **30**
 - D. Recerca **35**
- 6. Glossari 44**
- 7. Recursos 47**
- 8. Referències 52**

Presentació

El llarg camí de la humanitat cap a la llibertat i la dignitat sovint ha estat traçat per persones i col·lectius que, a contracorrent del gruix de la gent, han lluitat per denunciar les discriminacions, per posar en valor la diversitat, per defensar els drets universals. A totes elles, i en primer lloc, els fem arribar nostre més gran reconeixement.

Quan les lluites d'aquestes persones i col·lectius es consoliden i són assumides per una majoria social i política en forma de regulació legal —lleï, reglament, ordenança, instrucció, decret—, la lluita ja no és individual o associativa, sinó que esdevé un compromís social que vincula institucions, entitats, món laboral i ciutadania, i té per objecte la defensa col·lectiva dels valors que aquesta diversitat encarna. Els drets de les dones, els de les persones de diferents creences, religions, orígens, edats, llengües, capacitats o discapacitats, orientació sexual, identitat i expressió de gènere són una riquesa del conjunt de la nostra societat i com a tal els hem de visibilitzar, valorar i defensar.

La guia que teniu a les mans té com a objectiu, justament, la promoció del treball coordinat de tots els membres de la comunitat universitària per impulsar mesures positives de visibilització, reconeixement, posada en valor i no discriminació de les persones LGBTI, com a senyal d'identitat d'una universitat que volem que sigui inclusiva i dipositària dels més alts valors de recerca, estudi, investigació, però també d'empatia, sensibilitat i respecte. Uns i altres, aliats, multiplicant-se, com tot l'alumnat, el professorat, el personal d'administració i serveis, les entitats, els sindicats i els claustres, sou els caminants necessaris per seguir endavant en aquest camí de defensa dels drets i la no discriminació que sabem molt bé que cal defensar cada dia, a cada classe i a cada aula, per no fer ni un pas enrere.

Us encoratgem i us agraïm per endavant que feu de les vostres universitats uns espais de llibertat, de diversitat i de respecte dels drets LGBTI, que no són altra cosa que els Drets Humans.

Mireia Mata i Solsona

Directora general d'Igualtat

Departament de Treball, Afers Socials i Famílies

1 ● Introducció

Les persones amb sexualitats o gèneres no normatius se senten respectades i segures en l'entorn universitari? Com pot enriquir la docència i la recerca el fet d'incorporar la perspectiva de la diversitat sexual i de gènere? Estan preparats els vestidors o els lavabos de les universitats perquè les persones intersexuals o que estan en transició de gènere s'hi sentin còmodes? El professorat o el personal d'administració i serveis LGBTI treballa en un entorn laboral on pot compartir aspectes de la seva vida sense por a la discriminació? Les classes i la recerca del professorat combaten la invisibilitat i aborden la diversitat sexual i de gènere des d'una mirada oberta, sense prejudicis i sense patologitzar? Les universitats saben com acompanyar el procés d'una persona (de l'estudiantat, el professorat o el PAS) que vulgui fer una transició de gènere? La incorporació de la diversitat sexual i de gènere poden contribuir a impulsar la feina que ja s'està fent per tenir unes universitats més igualitàries i cohesionades?

La Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia, estableix un mandat clar per a les universitats perquè incloguin transversalment mesures de protecció, de suport i de recerca per a la visibilitat de les persones LGBTI, i mesures de sensibilització i de no discriminació. L'article 13 se centra específicament en les universitats, però al llarg del text hi fa referència en diverses ocasions quan menciona altres àmbits d'intervenció (vegeu punt 3 per a un recull dels articles de la Llei rellevants per a l'àmbit universitari).

Aquesta *Guia* vol facilitar eines a tots els actors de l'administració universitària per tal de traduir en accions concretes allò que la Llei disposa.

L'atenció a la diversitat sexual i de gènere a les universitats és clau per diferents motius: afavoreix la creació d'una universitat inclusiva; genera un entorn laboral i d'aprenentatge més respectuós i segur per a tothom; promou una recerca i una docència que contribueixen a fer conscients de les discriminacions encara existents i a obrir nous marcs culturals, i fomenta una comunitat universitària compromesa amb la lluita contra les desigualtats, tant en l'espai universitari com en el conjunt de la societat.

Aquesta *Guia* parteix de la necessitat que les polítiques d'igualtat universitàries adoptin un enfocament interseccional i una mirada àmplia del sistema sexe-gènere que inclogui les discriminacions i violències LGBTIfòbiques (vegeu el punt 2). Avançar cap a la igualtat de gènere requereix la integració de la interseccionalitat de gènere amb altres eixos de desigualtat, així com qüestionar l'ús de categories fixes de gènere per tal de mostrar com les polítiques d'igualtat poden anar més enllà de les categories de dones o homes, com es mostra en el marc conceptual.

Aquesta *Guia* té precisament com a objectiu donar eines a les universitats perquè puguin implementar la Llei 11/2014 en el seu àmbit d'actuació. Es tracta, doncs, d'un document pràctic que vol servir per donar respostes i recursos al conjunt de la comunitat universitària: estudiantat, professorat i personal d'administració i serveis. Per assolir que les universitats integrin la diversitat sexual i de gènere, cal implicar tots els actors de la comunitat universitària.

Aquesta *Guia* s'ha elaborat de manera participativa i ha comptat amb el suport de la Direcció General d'Igualtat de la Generalitat de Catalunya. La primera fase del procés va consistir en la celebració d'una jornada oberta, el 18 de maig de 2016, en què es va convidar a representants de les unitats d'Igualtat de totes les universitats catalanes, PDI i doctorands i doctorandes especialitzats en la temàtica de la diversitat sexual i de gènere, i associacions LGBTI juvenils o que estan enfocades en la prevenció de la LGBTIfòbia. En aquesta primera jornada es van discutir, per àmbits, quines eren les possibles accions a incloure. A partir d'aquesta primera pluja d'idees, l'equip coordinador va encarregar a PDI de diverses universitats el desenvolupament dels àmbits amb què s'estructura la *Guia*: comunitat universitària, assetjament, docència i recerca. L'atenció a la inclusió de les persones trans s'ha incorporat transversalment en cada àmbit. En el marc de la segona jornada, celebrada el 22 de maig de 2017, es van recollir comentaris i idees de les persones participants per elaborar la versió final de la *Guia*.

L'estructura del document és la següent. El primer apartat desenvolupa el marc conceptual que articula el conjunt de la *Guia*, tot interpretant la realitat de la LGBTIfòbia des de la perspectiva de gènere. El segon apartat presenta el marc legal català, estatal i europeu que sosté les intervencions pels drets de lesbianes, gais, bisexuals, trans i intersexuals i en contra la LGBTIfòbia. El tercer apartat constitueix el cor de la *Guia*. S'hi recullen, per àmbits d'intervenció, propostes d'accions i bones pràctiques. La *Guia* acaba amb un glossari que recull la definició dels principals conceptes que apareixen al llarg del document, a més d'una selecció de recursos i textos de referència que poden ser molt útils de cara a la implementació de la Llei 11/2014 en l'àmbit universitari.

2

● Marc conceptual

El concepte de diversitat sexual i de gènere s'emmarca en una perspectiva teòrica que vol anar més enllà del col·lectiu LGBTI i oferir una mirada global de la sexualitat i del gènere que interpel·li el conjunt de la població. L'aproximació que proposem de la diversitat sexual i de gènere adopta una perspectiva de gènere, ja que es considera que les desigualtats, discriminacions i violències vers les persones amb sexualitats i gèneres no normatius tenen com a funció reproduir el gènere normatiu. En aquest sentit, l'LGBTIfòbia s'entén com una dimensió més de les violències que s'activen per reproduir un sistema sexe-gènere que promou la desigualtat entre dones i homes.

La realitat dels temes tractats (identificació, desig o expressió) és molt complexa i, fins a cert punt, tot intent d'ordenació pot caure en la simplificació. Tenint en compte això, a continuació proposem entendre aquesta forma àmplia d'abordar el gènere a partir de quatre dimensions: el sexe, la identitat, l'expressió de gènere i l'orientació sexual.

El **sexe** és la categoria que defineix les característiques sexuals primàries i secundàries del nostre cos (cromosomes, gònades, càrrega hormonal, genitals...). La biologia ha classificat tradicionalment els cossos entre les categories de mascle i femella, però no tots els cossos poden encasellar-se en aquestes dues categories. Les persones que neixen en cossos que escapen a aquesta lògica binària es denominen **persones intersexuals o amb diferències en el desenvolupament sexual (DDS)**.

La **identitat de gènere** és el gènere amb el qual una persona s'identifica. Es parteix de la idea que aquesta identificació s'ha d'adscriure a un sexe: les femelles s'han d'identificar com a dones i els mascles, com a homes. Tot i això, les persones trans mostren que el gènere atribuït en néixer en funció del sexe no cal que es correspongui amb la identitat sentida. A més, les formes d'identificació no es limiten només al binomi dona o home (com mostren les persones amb gènere fluid o les que no s'identifiquen com a dona ni com a home).

L'**expressió de gènere** es refereix als comportaments, rols, vestimenta, aficions i gestualitat d'una persona. En la nostra societat hi ha una clara divisió entre els comportaments associats a la masculinitat i els associats a la feminitat. No s'ha de confondre expressió de gènere

amb identitat de gènere. Aquesta última fa referència al gènere amb què una persona se sent identificada, i no sempre coincideix amb l'expressió de gènere. És a dir, un home pot ser molt femení i això no implica que se senti identificat com a dona, o viceversa.

L'**orientació afectivosexual** té a veure amb l'objecte de desig (heterosexual, bisexual, pansexual, homosexual) o l'absència de desig sexual (asexualitat).

El nostre sistema social estableix una determinada ordenació d'aquestes quatre dimensions que acabem de desgranar. Bàsicament, estableix que les persones nascudes amb un sexe mascle han de tenir una identitat de gènere home, una expressió de gènere masculina i una orientació sexual heterosexual; mentre que les persones nascudes amb un sexe femella, han de tenir una identitat de gènere dona, una expressió de gènere femenina i una orientació també heterosexual. Així, veiem que l'heterosexualitat, com a norma, juga un paper clau en el manteniment del sexisme, perquè permet construir com a complementaris el principi de la feminitat i el de la masculinitat.

La perspectiva de la diversitat sexual i de gènere ens suggereix que aquest ordre no és natural, sinó que és una forma d'organització social i cultural. El problema més visible d'aquest sistema és que promou la desigualtat entre dones i homes i que les persones que no s'identifiquen amb aquests mandats queden exposades a la violència i a la discriminació. Aquesta problemàtica no només afecta les persones LGBTI, ja que el conjunt de les persones vivim sota aquesta norma social, que ens escindeix i ens impedeix acceptar la complexitat de la nostra subjectivitat i del nostre desig.

3. Marc legal

En l'àmbit europeu s'han aprovat diferents disposicions per actuar contra la discriminació del col·lectiu LGBTI. En destaquen les resolucions del Parlament Europeu de 8 de febrer de 1994, de 18 de gener de 2006 i de 24 de maig de 2012, relatives a la igualtat de drets de lesbianes i gais i a la lluita contra la discriminació i l'homofòbia; la Directiva 2000/78/CE, del Consell, relativa a l'establiment d'un marc general per a la igualtat de tracte al lloc de treball i en l'ocupació; i la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea, que consagra la prohibició de discriminació per orientació sexual com a dret primari de la Unió.¹

A l'Estat espanyol, les principals iniciatives legislatives que afecten el col·lectiu LGBTI són les següents: la Llei 13/2005, d'1 de juliol, referent al matrimoni entre persones del mateix sexe; la Llei 14/2006, de 26 de maig, sobre els drets de les dones lesbianes en matèria de reproducció assistida; la Llei 3/2007, de 15 de març, reguladora de la rectificació registral de la menció relativa al sexe de les persones; i la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre que, entre altres aspectes, incorpora al Codi penal l'agreujant de responsabilitat criminal en delictes motivats per l'orientació sexual de la víctima (article 22).

A Catalunya, la Llei 11/2014, per garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia, va donar un nou impuls a la implementació de mesures efectives contra la discriminació i violència que pateix el col·lectiu LGBTI i, tal com s'estableix en el preàmbul, "per assegurar que a Catalunya es pugui viure la diversitat sexual i afectiva en plena llibertat". La Llei 11/2014 s'emmarca en l'Estatut d'autonomia, que estableix un concepte expressament ampli de família en què esmenta, entre d'altres, les famílies constituïdes per persones LGBTI (article 40.2). En aquesta línia, "els poders públics han de promoure la igualtat de totes les persones amb independència de l'origen, la nacionalitat, el sexe, la raça, la religió, la condició social o l'orientació sexual, i també han de promoure l'erradicació del racisme, de l'antisemitisme, de la xenofòbia, de l'homofòbia i de qualsevol altra expressió que atempti contra la igualtat i la dignitat de les persones" (article 40.8).

1. Per a una relació més detallada de la situació legal a la Unió Europea, vegeu els informes publicats per la Fundamental Rights Agency i ILGA Europe.

A continuació, recollim els extractes textuais de la Llei que tenen relació amb l'àmbit universitari i, per tant, conformen els objectius de la *Guia*.

Article 6. Principis orientadors de l'actuació dels poders públics

D'acord amb els principis orientadors que inspiren aquesta Llei, l'actuació dels poders públics amb relació a les persones LGBTI ha de:

- i) Vetllar per la formació especialitzada i la deguda capacitació dels professionals.
- j) Promoure l'estudi i la recerca sobre la diversitat afectiva i sexual que serveixin per a erradicar la discriminació i la violència envers les persones LGBTI.

Article 10. Formació i sensibilització

1. Les administracions públiques de Catalunya han de garantir la formació i la sensibilització adequada dels professionals que fan tasques de prevenció, detecció, atenció, assistència i recuperació en els àmbits de la salut, l'educació, el món laboral, els serveis socials, la justícia i els cossos de seguretat, l'esport i el lleure, i la comunicació.

2. S'ha d'impulsar la formació del personal, tant funcionari com laboral, no transferit d'altres administracions públiques, per mitjà de convenis de col·laboració o altres instruments.

Article 11. Deure d'intervenció

1. Els professionals a què fa referència l'article 10, si tenen coneixement d'una situació de risc o tenen una sospita fonamentada de discriminació o violència per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere, tenen el deure de comunicar-ho als cossos i forces de seguretat i a l'òrgan competent.

2. Als efectes del que estableix l'apartat 1, s'ha d'elaborar un protocol específic d'actuació.

Article 12. Educació

1. Als efectes d'aquesta Llei, s'entén per *coeducació* l'acció educativa que potencia la igualtat real d'oportunitats i l'eliminació de qualsevol mena de discriminació per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere.

2. D'acord amb aquest principi de coeducació, s'ha de vetllar perquè la diversitat sexual i afectiva, la identitat de gènere i els diferents models de família siguin respectats en els diferents àmbits educatius.

3. El principi de coeducació s'ha d'incorporar als plans d'acció tutorial i als plans i reglaments de convivència dels centres educatius.

4. Els continguts dels materials escolars, educatius i formatius, en qualsevol format, i el llenguatge que s'hi empri han de tenir en compte la diversitat pel que fa a l'orientació sexual, la identitat de gènere i l'expressió de gènere i evitar qualsevol mena de discriminació per aquest motiu.

5. El respecte a la diversitat pel que fa a l'orientació sexual, la identitat de gènere o l'expressió de gènere i als principis d'aquesta Llei ha d'ésser efectiu en tot el sistema educatiu, en els centres i entitats de formació, en l'educació d'adults, en la formació de mares i pares, en les activitats esportives escolars i en les activitats de lleure infantil i juvenil.

6. S'ha de vetllar per la conscienciació i la prevenció de la violència per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere i oferir mecanismes als centres perquè detectin situacions de discriminació o exclusió de qualsevol persona per les dites raons. En aquest sentit, s'ha de promoure el desplegament efectiu de plans de convivència amb un èmfasi especial en les mesures de prevenció i d'actuació contra l'assetjament de què poden ésser objecte les persones LGBTI en el medi escolar.

7. L'Administració de la Generalitat, per mitjà del departament competent en matèria d'educació, ha de garantir el desplegament del que estableix aquest article i ha de vetllar perquè les escoles, els instituts i els altres centres educatius constitueixin un entorn amable per a la diversitat sexual i afectiva en què els alumnes i els professors puguin viure d'una manera natural llur orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere, i es contribueixi així a la creació de models positius per a la comunitat educativa.

Article 13. Universitats

1. Els principis de no discriminació i de respecte a l'orientació sexual, la identitat de gènere o l'expressió de gènere són aplicables a l'àmbit universitari.

2. La Generalitat i les universitats de Catalunya, respectant la llibertat de càtedra i l'autonomia universitària, han de promoure conjuntament mesures de protecció, de suport i de recerca per a la visibilitat de les persones LGBTI i el desenvolupament de mesures

per a la no discriminació i sensibilització en l'entorn universitari. Amb aquesta finalitat, han d'elaborar un protocol de no discriminació per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere.

Article 23. Persones transgènere i persones intersexuals

1. En l'àmbit de les administracions públiques de Catalunya, especialment en l'àmbit educatiu i universitari, s'han d'establir per reglament les condicions perquè les persones transgènere i les persones intersexuals siguin tractades i anomenades d'acord amb el nom del gènere amb què s'identifiquen, encara que siguin menors d'edat.

4. Les persones transgènere i les persones intersexuals s'han de poder acollir al que estableix aquesta Llei sense que calgui cap diagnòstic de disfòria de gènere ni cap tractament mèdic.

Article 39. Garantia estadística

1. L'obtenció de dades estadístiques oficials per a l'elaboració de polítiques públiques antidiscriminatòries en l'àmbit LGBTI s'ha de portar a terme en el marc de la legislació catalana en matèria estadística, especialment pel que fa a la regulació del secret estadístic, en els termes establerts per la normativa catalana d'estadística vigent, la normativa vigent en matèria de protecció de dades de caràcter personal i la resta de normativa aplicable.

4 ● La situació dels col·lectius LGBTI a les universitats

Tal com evidencia la informació recollida regularment per la Fundamental Rights Agency, a Europa les persones LGBTI pateixen discriminació en totes les esferes de la vida social, incloent-hi l'educativa. Lamentablement, són molts els casos que es donen també en el context català. No hi ha dades sobre la magnitud específica del fenomen en les nostres universitats, però les dades recollides per l'Àrea per a la Igualtat de Tracte i No discriminació de Persones LGBTI de la Generalitat de Catalunya deixen en evidència que aquest encara és un tema pendent a Catalunya. Segons aquestes dades, l'any 2016 hi va haver 53 denúncies de LGBTIfòbia a Catalunya, de les quals 31 (58,49 %) van ser per insults; 8 (15,09 %) per agressions; 7 (13,21 %) per amenaces; 5 (9,43 %) per discriminació; i 2 (3,77 %) per altres motius. Tanmateix, recerques internacionals apunten que estudiants amb sexualitats i gèneres no normatius pateixen més agressions sexuals que els seus companys i companyes heterosexuals (Hill i Silva, 2005) i que les dones i les persones amb gèneres no normatius consideren en un percentatge més baix que els seus companys que les denúncies en l'àmbit universitari portin a processos d'investigació justos en què es cuidi degudament les persones agredides (Cantor [et al.], 2015).

Els desafiaments a què s'enfronta l'estudiantat LGBTI poden representar un obstacle per aconseguir el seu potencial acadèmic o per participar plenament en la vida universitària (Ellis, 2009). De la mateixa manera, el PAS i el PDI del col·lectiu LGBTI poden patir els mateixos prejudicis, i veure limitada la capacitat per desenvolupar la seva carrera professional (Valentine [et al.], 2009). Tal com subratlla un informe elaborat al context espanyol per COGAM i la FELGT (Generelo i Pichardo, 2005), l'homofòbia és una realitat en el nostre sistema educatiu, fet que dificulta que els i les adolescents LGBTI s'acceptin o es facin visibles. També hi ha un alt grau de desconeixement de la realitat LGBTI entre l'alumnat així com entre el professorat, i predomina la invisibilitat de la sexualitat, en general, i de les sexualitats minoritàries, en particular, situació que facilita que es reproduïxin prejudicis i idees equivocades (Generelo i Pichardo, 2005).

En el marc de la docència, l'educació inclusiva a les universitats en matèria LGBTI depèn massa sovint de la sensibilització d'una proporció relativament baixa del personal docent i, en general, hi ha un ampli desconeixement de la Llei 11/2014. A més, el professorat LGBTI so-

vint no se sent segur i viu la necessitat d'amagar activament aquesta dimensió de la seva vida: això implica, d'una banda, que aquesta persona no treballa en un entorn respectuós i, de l'altra, que l'estudiantat perd l'oportunitat de tenir referents diversos.

Cal tenir en compte que les mesures que es portin a terme en relació amb la docència caldria articular-les amb les polítiques de coeducació que l'article 12 de la Llei 11/2014 defineix àmpliament, en coherència amb aquesta *Guia*, com "l'acció educativa que potencia la igualtat real d'oportunitats i l'eliminació de qualsevol mena de discriminació per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere".

Pel que fa a la recerca sobre orientació sexual, identitat de gènere i expressió de gènere, aquesta participa sovint de la definició de les fronteres de la normalitat, una normalitat impregnada de valors socials. Les persones excloses de les normes sexuals o de gènere són objecte d'escrutini per part de les ciències biomèdiques, psicològiques i socials. Aquesta recerca ha col·laborat en la creació i el sosteniment de l'estigmatització i la discriminació d'aquestes persones, i ha servit per crear diversos tipus de malestar i formes de violència.

Alhora, hi ha iniciatives de recerca i d'acció social que busquen construir posicions crítiques vers les formes en què els discursos científics hegemònics han abordat les temàtiques de les sexualitats i identitats de gènere que no segueixen les normes. Aquesta aproximació crítica, però, a Catalunya ha estat històricament escassa i poc visibilitzada (vegeu a l'apartat de Recerca, els grups d'investigació que treballen aquesta perspectiva en el marc del sistema universitari català).

Malgrat això, si revisem els llistats de treballs de fi de grau, de màster i les tesis doctorals fetes a les universitats catalanes, es pot constatar un interès creixent en els darrers anys en aquesta àrea des de diferents àmbits d'estudi. S'estan desenvolupant línies d'investigació, projectes de recerca locals i internacionals, així com xerrades, jornades i congressos dedicats a reflexionar i analitzar diferents elements relacionats amb les sexualitats i identitats de gènere no normatives. Aquest "estat d'opinió" pot resultar favorable per generar un camp d'estudi fructífer vers la lluita contra les diverses formes de discriminació per raons d'identitat o expressió de gènere i orientacions sexuals.

Finalment, volem centrar l'atenció a la situació de les persones trans, intersexuals o amb expressions de gènere diverses, ja que són especialment susceptibles de rebre violències i discriminacions en el context universitari. Les formes de discriminació més freqüents són el no reconeixement del gènere sentit, el no respecte a la confidencialitat sobre la identitat o corporalitat d'origen de la persona (per exemple, revelar que una persona és trans quan aquesta persona no vol que sigui públic), la intimidació, la burla i l'assetjament verbal o fins i tot físic. De fet, a causa de les situacions d'assetjament que es poden produir en centres de secundària, hi ha persones trans que descarten l'accés a la universitat per por de tornar a viure situacions de discriminació i violència.

El principal problema en la docència en relació amb les realitats trans i intersexual és que en moltes facultats la qüestió de la diversitat de gènere i del desenvolupament sexual es tracta des d'una perspectiva patologitzant, especialment per part de la psicologia i la medicina. El professorat sovint presenta la transsexualitat i la intersexualitat com a trastorns de la identitat de gènere i com a trastorns del desenvolupament sexual, respectivament. Aquests enfocaments no només són problemàtics perquè contribueixen a reificar una mirada patologitzant d'aquestes realitats (i per extensió una mirada essencialista del gènere), sinó que també poden ser plantejaments molt violents i estigmatitzants per a l'estudiantat trans i intersexual que es forma en aquestes facultats.

5. Àmbits d'actuació

La *Guia* s'estructura al voltant de quatre àmbits d'actuació principals:

- A. Comunitat universitària
- B. Discriminació i assetjament
- C. Docència
- D. Recerca

L'atenció a la inclusió de les persones trans s'ha incorporat transversalment en cada àmbit.

Dins de cada àmbit es proposen diferents **objectius**, així com diverses **accions** que poden contribuir a assolir-los. A mode d'exemple, en algunes de les accions es proporcionen també **bones pràctiques** que es duen a terme en universitats d'arreu del món. Al final del document s'inclouen dos apartats amb **recursos** i **referències** recomanades sobre els diferents temes abordats a la *Guia*.

A. Comunitat universitària

La universitat ha de ser un espai segur per a tothom. Per garantir el dret de les persones LGBTI, ja siguin estudiants, PDI o PAS, a gaudir d'una universitat plenament inclusiva cal implementar canvis per millorar-ne la gestió, la informació, la comunicació i la formació. Es tracta de construir una comunitat universitària lliure d'homofòbia, transfòbia i bifòbia i preparada per a atendre la diversitat sexual i de gènere.

A.1. Enfortir la coordinació interuniversitària (OBJECTIU TRANSVERSAL A TOTS ELS EIXOS)

A.1.1. Realització d'unes jornades universitàries per a la visibilitat LGBTI

Proposem, amb caràcter anual, organitzar jornades que es podrien dur a terme de manera rotatòria en cadascuna de les universitats catalanes. En aquestes jornades es podrien inter-

canviar bones pràctiques i experiències de cada universitat, recerques sobre sexualitat i gènere, així com contribuir a la visibilitat de la diversitat LGBTI a les universitats.

A.1.2. Promoció d'iniciatives conjuntes entre les universitats

- Proponem la Xarxa Vives d'Universitats (XVU) com a espai idoni per a l'intercanvi de materials, documents de treball, experiències i bones pràctiques entre les universitats del territori en matèria de diversitat sexual, identitat i expressió de gènere i per a la coordinació de projectes i accions col·lectives entre diferents universitats.
- Així mateix, cada universitat ha de promoure el treball coordinat i l'intercanvi de materials i d'experiències sobre la temàtica LGBTI amb altres institucions educatives del seu territori o amb les que tingui algun tipus de conveni de col·laboració.

És rellevant destacar les llistes de distribució i intercanvi d'informació mitjançant el correu electrònic entre professorat i investigadors de l'Estat espanyol sobre sexualitat i gènere.

La Red LIESS (Laboratorio Iberoamericano para el Estudio Sociohistórico de las Sexualidades), tot i que es tracta d'una xarxa centrada fonamentalment en la recerca, també fa accions de sensibilització contra totes les formes de discriminació derivades de l'opció sexual o l'expressió de gènere.

La Red Iberoamericana de Educación LGBTI és una plataforma d'organitzacions que treballa per la promoció i el respecte dels drets de les persones LGBTI en l'àmbit educatiu.

A.2. Impulsar les polítiques LGBTI a les universitats

A.2.1. Assignació de l'impuls de les polítiques LGBTI a un òrgan de les universitats

S'han plantejat dos models:

- Les unitats d'igualtat de les universitats poden ser l'espai idoni per a la promoció d'activitats divulgatives i l'activació de polítiques de diversitat sexual i de gènere en l'entorn universitari per la seva expertesa acumulada en la promoció de les polítiques d'igualtat.
- Crear una unitat LGBTI específica que, seguint el model dels serveis d'atenció integral LGBTI territorials i locals, treballi en coordinació amb els serveis municipals existents i amb les unitats d'igualtat, que assumeixi el disseny i avaluació de les mesures que són aplicables en els plans d'igualtat i que ofereixi un servei d'atenció a les persones que ho necessitin.

- En qualsevol dels dos models es recomana promoure la participació dels agents socials i de l'estudiantat en el disseny de les polítiques, plans i programes.

A l'Estat espanyol, la **Universitat Complutense de Madrid** té una oficina de diversitat sexual i identitat de gènere que forma part de les estructures de la universitat. Ofereix atenció individualitzada, diagnòstics sobre la comunitat LGBTI a la UCM, formació per a estudiants, PDI i PAS i campanyes de sensibilització.

D'altra banda, a la **Universitat d'Alacant** hi ha una línia específica de diversitat afectivosexual dins el vicerectorat de responsabilitat social, inclusió i igualtat. Les accions d'aquesta línia inclouen suport a les necessitats específiques de les persones LGBTI, campanyes de formació i sensibilització, col·laboració amb centres d'educació no universitaris per prevenir la LGBTI-fòbia i fomentar la creació de referents, i treballen en col·laboració amb associacions LGBTI per promoure el voluntariat universitari en aquests col·lectius.

A.2.2. Recollida de dades per identificar les desigualtats produïdes per motiu d'orientació sexual, identitat o expressió de gènere i per informar de les polítiques, pràctiques i serveis de la universitat

Aquestes dades són bàsiques per:

1. Identificar les situacions de LGBTIfòbia existents a l'entorn universitari (SAI universitari)
2. Implementar plans per erradicar-les
3. Fer seguiment de l'evolució d'aquesta qüestió a mitjà i llarg termini
4. Visibilitzar davant la comunitat universitària l'abast d'aquesta situació

A.2.3. Elaboració d'un pla de polítiques LGBTI que desenvolupi accions de visualització, formació i sensibilització

- El pla es pot incloure dins els plans d'igualtat de gènere que les universitats estan obligades a elaborar des de l'aprovació de la Llei orgànica 3/2007.
- De manera alternativa, el pla es pot incloure en altres plans més generals de sensibilització, però sempre respectant i tenint present les particularitats de la realitat LGBTI.
- Cal promoure la participació de la comunitat estudiantil en l'elaboració d'aquests plans, per incloure les seves inquietuds i necessitats, així com per incentivar la seva implicació en aquest tema.

A.3. Realitzar activitats de sensibilització i visibilització

A.3.1. Programació de cursos de formació i sensibilització per a la comunitat universitària sobre la temàtica LGBTI i tot el que comporta

- Algunes unitats i serveis de les universitats, com ara les oficines de cooperació, les unitats d'igualtat, els instituts de ciències de l'educació o les oficines de prevenció de riscos i salut laboral organitzen cursos de formació i sensibilització per a la comunitat universitària. Es poden crear nous cursos de sensibilització en aquestes unitats i serveis o incloure petites càpsules en els cursos existents.
- El programa de formació contínua del PDI i el pla de formació del PAS també poden incloure cursos de sensibilització sobre la diversitat d'orientacions sexuals, identitat i expressió de gènere.
- Cal posar especial èmfasi en la formació en aquests temes del personal dels centres de salut universitaris, així com del personal d'administració i serveis.
- Convé fomentar la formació en aquestes qüestions de les persones representants de l'estudiantat.

A.3.2. Realització de campanyes que promoguin el respecte a la diversitat

- Fer difusió dels drets de les persones LGBTI, així com els recursos de suport, assessorament i canals de denúncia de les vulneracions dels drets.
- Posar adhesius o cartells en els espais d'atenció als membres de la comunitat universitària (consergeries, secretaries, oficines de recursos humans, etc.) amb missatges positius cap a la diversitat sexual i de gènere per contribuir a fer visibles les persones LGBTI a les universitats, conscienciar la comunitat universitària i generar un entorn de seguretat per a les persones LGBTI.
- Realitzar campanyes de sensibilització en suport a la diversitat sexual i de gènere i de rebuig cap a la LGBTIfòbia a través de tallers, cinefòrums, lectures de manifestos o notícies a les webs institucionals de les universitats.

La Universitat Autònoma de Barcelona ha realitzat diferents campanyes contra la LGBTIfòbia ("No callis" i "Espais lliures de discriminació").

La Universitat Pompeu Fabra celebra des del curs 2015-2016 la Setmana de la Igualtat contra la LGBTIfòbia, al voltant del 17 de maig, amb diferents activitats i tallers.

- Celebrar de dates clau en la lluita contra la discriminació LGBTIfòbica i de reconeixement de la diversitat sexual i de gènere.

31 de març: Dia de la Visibilitat Trans

26 d'abril: Dia de la Visibilitat Lèsbica

17 de maig: Dia Internacional contra l'Homofòbia, la Transfòbia i la Bifòbia.

28 de juny: Dia Internacional de l'Alliberament LGBTI

23 de setembre: Dia de la Visibilitat Bisexual

26 d'octubre: Dia de la Visibilitat Intersexual

Penúltim dissabte d'octubre: Dia per la Despatologització de la Transsexualitat

20 de novembre: Dia Internacional de la Memòria Trans*

1 de desembre: Dia de Lluita contra la Sida

A.3.3. Coordinació d'activitats de sensibilització amb associacions LGBTI

Com que bona part dels recursos adreçats a les persones LGBTI s'ubiquen fora de la comunitat universitària, la coordinació amb altres agents socials per desenvolupar tasques de sensibilització permet ampliar l'àmbit d'actuació i millorar la visibilitat de la realitat LGBTI.

Vegeu la llista d'entitats LGBTI per buscar possibles col·laboracions.

A.3.4. Programació d'activitats culturals de visibilització i respecte a la diversitat

La Universitat Autònoma Nacional de Mèxic (UNAM) ha dut a terme, durant nou edicions, el Festival Internacional de Cinema Gai de la UNAM.

A.3.5. Disseny i realització d'accions de sensibilització sobre salut sexual adreçades a la comunitat universitària

A.4. Vetllar perquè el llenguatge i la imatge pública de la universitat no reproduïxi estereotips de gènere i de normativitat sexual

A.4.1. Incorporació de la diversitat d'opcions afectivosexuals a l'hora de dissenyar campanyes o de difondre productes

Per exemple, es pot normalitzar la sexualitat no heterosexual en les imatges de les màquines expenedores de condons i que s'hi puguin adquirir també lubricants i quadrats de làtex.

A.4.2. Utilització d'un llenguatge no binari en les campanyes i en la comunicació institucional

Per exemple, en els formularis de matrícula i en d'altres que s'utilitzen en diversos processos administratius de les universitats, es pot modificar la casella que demana pel "sexe" de les persones i que sovint només permet contestar "home" o "dona", per permetre afegir altres opcions com ara "no binari" o deixar un espai en blanc perquè cada persona escrigui la manera en què vol ser tractada.

A.5. Promoure l'apoderament dels membres de la comunitat universitària dels col·lectius LGBTI

A.5.1. Suport a l'associacionisme LGBTI

- Reforçar la visibilització i proporcionar recursos materials a les entitats creades i gestionades pels membres d'associacions LGBTI dins les universitats.
- Promoure la trobada entre persones del col·lectiu LGBTI (estudiantat, PDI i PAS), amb èmfasi en les persones trans.

Algunes universitats catalanes ja tenen associacions d'estudiants LGBTI. Destaca l'associació LGBTI *Sin Vergüenza*, activa en diverses universitats, però amb una militància fluctuant en funció de l'estudiantat de cada universitat.

Bona part de les universitats dels Estats Units i el Canadà tenen clubs o associacions LGBTI, majoritàriament formades per estudiants, que funcionen com a espais segurs. Les universitats cedeixen un local al col·lectiu així com una partida pressupostària per a despeses d'impressió, visualització i realització d'activitats.

Un exemple de bona pràctica emergida del club LGBTI de la Universitat de York, Toronto (Canadà) ha estat la creació de lavabos mixtos per a tots els gèneres. Aquest tipus de serveis es fan servir per promocionar la participació i la visibilització de la diversitat sexual i de gènere

a través de l'associacionisme, però també per dotar familiars o la comunitat educativa de recursos. Per exemple, la Universitat del Sud de Califòrnia disposa d'un diccionari de terminologia LGBTI i d'un programa d'espais segurs per a persones LGBTI.

En el cas de la Universitat de Houston també tenen un centre de recursos LGBTI, que té com a missió la promoció de la seguretat de les persones LGBTI en el campus i apoderar l'estudiantat LGBTIQ. Disposen d'un programa de mentoria entre iguals, un altre de xerrades de sensibilització fetes pels voluntaris LGBTI, o la celebració d'algunes dates assenyalades.

Hi ha serveis semblants a la Universitat de Siracusa, a la Universitat de Michigan, a la Universitat de Califòrnia San Diego, a la Universitat de Standford i a la Universitat de Califòrnia Los Angeles.

A França l'entorn associatiu és l'encarregat de sensibilitzar la comunitat universitària i fer visible la diversitat sexual i de gènere. En aquest sentit l'associació GLUP: Groupe LGBTI des Universités de Paris s'encarrega d'aquesta tasca mitjançant la promoció d'activitats per a la socialització de les persones LGBTI de l'àmbit universitari i l'elaboració de propostes polítiques per lluitar contra la discriminació i lluitar per la igualtat de drets.

Són moltes les associacions LGBTI en l'àmbit universitari que fan servir les xarxes socials com a eina per intercanviar informació i per generar confluència d'interessos, com ara Diver-siUAM de la Universitat Autònoma Metropolitana de Mèxic.

A.5.2. Creació de programes de suport i serveis especialitzats per als col·lectius LGBTI de la comunitat universitària

Una opció és promoure programes de suport i serveis especialitzats amb el propòsit d'oferir un servei d'atenció integral a aquestes persones, ja sigui com a font d'informació, assessorament o acompanyament en diverses qüestions, així com un espai per denunciar fets o situacions de discriminació, ja sigui a títol individual o col·lectiu. Aquest servei d'atenció integral ha de treballar amb la Xarxa de Serveis d'Atenció Integral de Catalunya per coordinar les accions, la gestió de les incidències i de les denúncies i el treball amb la xarxa comunitària.

La Universitat de Birmingham (Regne Unit), per exemple, presenta un programa de suport als estudiants LGTBQ a través d'un projecte de mentoria per a estudiants LGBTI, un centre de recursos LGBTIQ i altres accions de suport. Altres universitats del Regne Unit també disposen d'alguns serveis específics adreçats a les persones LGBTI, que passen generalment per la promoció d'espais associatius i d'assessorament psicològic.

A Austràlia se segueix un model semblant al nord-americà de centres de recursos LGBTI+ i serveis d'atenció a estudiants, però tampoc presta gaire atenció a PAS i PDI. Aquest és el

cas de la Universitat de Sydney o la Universitat de Melbourne, que en els seus serveis tracten de superar les categories exclusives de L,G,B,T i afegeixen curiosos, *queers* i persones que interpel·len les normes de gènere i sexualitat com a identitats a tenir en compte.

A.6. Acompanyar la transició de les persones trans de la comunitat universitària

Tots els recursos i serveis disponibles a la universitat haurien de ser visibles al web de la universitat, a la pàgina de la unitat d'igualtat, etc., i haurien d'incloure una pestanya de preguntes freqüents (FAQ).

A.6.1. Elaboració de materials específics per oferir informació i resoldre dubtes a l'estudiantat trans

Transgender Students. Policy and Guidance de la Open University (Regne Unit).

Practical support for transgender students, Universitat de Nottingham Trent

Universitat de Glasgow

Trans@NYU (Universitat de Nova York)

Transat Princeton

TransYale

Universitat de Berkeley

Universitat de Massachussets

A.6.2. Elaboració d'un protocol d'acompanyament del PDI i el PAS en la transició de gènere al lloc de treball amb accions i orientacions concretes

A guide to gender identity and affirmation in the workplace, de la Universitat de Yale.

Trans staff and students in higher education, d'Equality Challenge Unit.

The work place and gender reassignment, editat per A. Gender.

A.7. Repensar els espais

A.7.1. Accés inclusiu a les residències universitàries

Per moltes persones trans o persones amb expressions de gènere no normatives l'accés a una plaça en una residència universitària pot ser un procés angoixant. La por a viure discriminació o no ser tractades en el gènere amb què s'identifiquen fa que l'opció de compartir habitació amb altres persones es descarti. Per això, algunes residències universitàries faciliten a les persones amb identitats i expressions de gènere diverses que accedeixin a habitacions segures i inclusives i donen l'opció de compartir habitacions amb persones del mateix gènere, independentment del que apareix al DNI.

- Facilitar l'opció que les persones que vulguin accedir a les residències universitàries puguin especificar amb qui voldrien compartir habitació.
- Visibilitzar que les residències universitàries tenen en compte l'experiència trans i prenen atenció a aquesta diversitat a l'hora d'organitzar les habitacions.

Universitat de Princeton

Ithaca College (Nova York)

A.7.2. Transformació d'alguns dels lavabos i vestidors de la universitat perquè siguin espais per a tothom

En els darrers anys ha emergit un debat sobre la segregació per sexes dels lavabos i dels vestidors. Els principals arguments que es proposen per transformar aquesta forma d'organitzar aquests espais tenen a veure amb dos elements. En primer lloc es planteja que els lavabos i els vestidors són els únics espais arquitectònics que separen les persones pel seu sexe tot i ser iguals per dintre. En aquest sentit, són espais que perpetuen simbòlicament i físicament la idea que les persones es divideixen en homes i dones i tenen necessitats essencialment diferents fins al punt que no poden compartir els lavabos i els vestidors.

En segon lloc, es planteja que aquests espais acaben exclouent les persones que no s'identifiquen amb els gèneres binaris, les persones que tenen dubtes sobre la seva identitat de gènere, i són espais hostils per a les persones que estan iniciant una transició, o que són visiblement trans, o fins i tot per a les persones amb expressions de gènere que escapen a la lògica binària (dones masculines, homes femenins).

Per això, algunes universitats i altres espais i institucions han començat a transformar els seus lavabos i vestidors perquè deixin de ser espais segregats per sexe. En relació amb aquestes

propostes, és cert que els vestidors, a diferència dels lavabos, són un espai més complex perquè, tot i haver-hi compartiments individuals, els espais comuns dels canviadors són sovint utilitzats per vestir-se i desvestir-se i algunes persones poden sentir-se violentades per la presència de persones del sexe contrari. Alhora, els vestidors segregats per sexes són un dels espais més hostils per a les persones trans. Per això, es recomana que a curt termini es busquin solucions per a les persones trans que volen vestidors segurs i a llarg termini es realitzin accions progressives per “desbinaritzar” els vestidors. Algunes universitats, per exemple, tenen alguns lavabos i vestidors per a tots els gèneres, però en mantenen alguns de segregats per sexe per aquelles persones que els prefereixin. En síntesi, algunes de les accions que es poden portar a terme són:

- Transformar alguns dels lavabos de la universitat perquè siguin espais per a tots els gèneres, amb senyalitzacions concretes.
- Destinar algun vestidor amb dutxa a persones que no se senten còmodes amb els vestidors segregats per sexe.
- Pensar en iniciatives per generar un debat a la universitat al voltant de la lògica binària de lavabos i vestidors.

Universitats com les de [Yale](#) i [Iowa](#) (EUA) han elaborat les seves polítiques de lavabos inclusius per a tots els gèneres.

A.8. Garantir la diversitat en les activitats esportives

L'esport és un àmbit especialment poc accessible per les persones trans i intersexuals, ja que es basa generalment en lligues segregades per sexes.

- Facilitar l'accés dels i les esportistes trans i intersexuals a les lligues esportives i incorporar-se als equips amb què s'identifiquin.
- Promoure les lligues esportives mixtes en l'àmbit universitari.

NCAA Policy and Best Practice Recommendations

NCAA Inclusion of Transgender Student-Athletes

B. Discriminació i assetjament

Quan s'aborden fenòmens complexos com la discriminació i l'assetjament per opció afectivosexual o identitat i expressió de gènere, cal evitar fer-ho des d'un punt de vista exclusivament normatiu i encara menys simplement amb actuacions punitives. Resulta necessari dissenyar estratègies integrals de prevenció i intervenció que promoguin un canvi cultural. En aquesta línia, també cal eliminar aquelles pràctiques institucionals que (re)produeixen discriminacions de manera directa o indirecta o que poden afavorir o invisibilitzar dinàmiques d'assetjament.

B.1. Eliminar les discriminacions institucionals vers les persones trans

B.1.1. Elaboració d'un procediment de canvi de nom

Tal com assenyala l'article 23 de la Llei 11/2014, cal assegurar que les persones trans accedeixen a la universitat amb el nom i gènere amb el qual s'identifiquen i garantir la confidencialitat de les seves dades. La majoria de la documentació universitària no està vinculada al document oficial d'identitat i, per tant, no hi ha cap inconvenient que el nom del DNI no correspongui amb el nom d'ús en la documentació de la universitat, tret d'excepcions, com els títols oficials. Es recomana donar l'opció d'iniciar aquesta tramitació en el moment de realitzar la matrícula universitària.

Aquest procediment garanteix els elements següents:

- La gratuïtat del canvi de nom en la documentació universitària.
- Per realitzar el canvi només cal la declaració voluntària de la persona interessada.
- El canvi de nom i gènere es realitza assegurant la total confidencialitat de la persona que fa la demanda (per tant, la universitat no ha de facilitar aquesta informació ni al professorat, ni al PDI i PAS, ni a l'estudiantat).
- A l'hora de realitzar les pràctiques universitàries, s'ha d'utilitzar sempre el nom d'ús i el gènere sentit de l'estudiant i la universitat n'ha de garantir la confidencialitat.
- La difusió d'aquesta possibilitat que ofereix la universitat es pot fer mitjançant una pestanya al Campus Virtual o l'apartat d'estudiantat de la web de la universitat, així com en el procés anual de matrícula de manera presencial.

El Consell Interuniversitari de Catalunya va aprovar, el febrer del 2017, el Protocol per a la no discriminació per identitat de gènere del col·lectiu de persones transgènere, intersexuals i

transsexuals immerses en els processos administratius relacionats amb l'accés a les universitats del sistema universitari de Catalunya. Aquest protocol garanteix l'ús del gènere i el nom sentit encara que la persona no hagi efectuat el canvi de la menció de sexe al Registre Civil.

Aquest protocol ja ha estat aprovat en diferents universitats catalanes com la UB, la UPC, la UAB i la UPF.

B.1.2. Inclusió en els formularis de matrícules la diversitat d'opcions afectivosexuals dels progenitors dels estudiants per visibilitzar i reconèixer també aquesta diversitat

Preguntar el nom del pare i de la mare només inclou les parelles heterosexuales. Per fer-ho més inclusiu, hi poden haver dues caselles que tinguin en compte les diferents opcions (mare, pare o tutor/a).

B.1.3. Definició d'una nova formulació de la pregunta relativa a la identitat de gènere en tots els documents que calgui complimentar en l'àmbit de la universitat que no estiguin vinculats al DNI

Exemple de pregunta: Identitat de gènere amb la qual t'identifiques

Opcions de resposta: Home / Dona / Altra

Vegeu:

[Gender and Sexuality Questions on the UC Davis Graduate Application](#)

[Qüestionari CIRP- UCLA](#)

B.2. Proporcionar respostes integrals en cas d'assetjament

B.2.1. Inclusió de l'orientació sexual i la identitat i expressió de gènere en la política antidiscriminació de la universitat i dels centres

B.2.2. Aprovació de protocols contra l'LGBTIfòbia

Es pot elaborar un protocol específic contra l'LGBTIfòbia o revisar els protocols existents contra l'assetjament i la violència masclista. Cal prestar atenció especial a l'àmbit virtual (ciberassetjament), que té molta presència entre la població jove.

Cal incloure mecanismes per avaluar la implementació dels protocols. Els resultats d'aquestes avaluacions s'han de fer públics a tota la comunitat universitària, que ha de tenir mecanismes per demanar aclariments o explicacions. En aquesta avaluació es pot col·laborar amb persones i organismes externs a la universitats.

Per garantir la protecció i no discriminació del personal d'administració i serveis, s'han de seguir les pautes indicades al Protocol per a la prevenció, la detecció, l'actuació i la resolució de situacions d'assetjament sexual, per raó del sexe, de l'orientació sexual i/o de la identitat sexual a l'Administració de la Generalitat de Catalunya.

En el cas de l'alumnat de les universitats, es pot seguir el model plantejat pel Protocol de prevenció, detecció i intervenció enfront l'assetjament escolar a persones LGBTI.

En aquesta pàgina podeu trobar un recull dels protocols contra l'assetjament sexual i per raó de sexe de les universitats públiques espanyoles

B.2.3. Acompanyament psicològic i social a les persones que s'hagin sentit o hagin estat assetjades

Des del servei d'atenció integral es pot disposar d'un servei propi o bé treballar amb entitats i serveis del territori, tot establint mecanismes de col·laboració.

CONEXUS: associació formada per psicòlegs i psicòlogues que té un programa dirigit a persones LGBTI que viuen o han viscut situacions de violència en les seves relacions afectives (de parella, familiars, d'amistat, etc.). Té convenis amb algunes universitats catalanes.

El Centre Joan Rivière en psicologia i gènere (UAB) es dedica a l'aprofundiment de la inclusió de la perspectiva de gènere en psicologia i altres disciplines a través de la formació, la recerca i la intervenció amb la comunitat universitària. El seu treball està orientat principalment a l'impacte de les relacions abusives i les violències de gènere en la salut, entès de manera integral. Entre altres tasques, el centre ofereix un servei d'acollida i assessorament psicològic amb perspectiva de gènere a persones que han viscut relacions abusives i violències de gènere.

L'Oficina de Diversitat Sexual i Identitat de Gènere de la Universitat Complutense de Madrid té un conveni de col·laboració signat amb l'associació Arcópoli, que inclou un servei telefònic i en línia d'atenció a víctimes de delictes d'odi LGBTI. Ha produït la guia de *Prevenció i detecció de l'assetjament sexual, assetjament sexista i assetjament per orientació sexual i identitat o expressió de gènere* (2017).

A la Universitat de Plymouth les polítiques sobre igualtat i diversitat (*equality & diversity policy*) i contra l'assetjament i el *bullying* (*anti-harassment & anti-bullying*) han estat dissenyades

amb la participació del sindicat d'estudiants. Compta amb una xarxa d'assessors sobre assetjament (*harassment advisors*), persones de referència voluntàries i especialitzades en el tema, a qui es poden dirigir tots els membres de la comunitat universitària.

La Universitat Cornell (EUA) disposa d'una clara definició de política de tolerància zero cap a l'abús i la violència sexual. Té una figura de referència, l'assessor sobre discriminació i assetjament (*discrimination and harassment advisor*), que fa seguiment dels casos d'assetjament, proporciona informació sobre els serveis d'orientació i suport psicològic, i acompanya i ajuda les persones que vulguin denunciar durant el procés d'investigació. També es disposa de múltiples canals de contacte i informació, com un telèfon 24 hores per a fer consultes confidencials amb professionals de la salut i de la psicologia, i una àmplia oferta de mesures cautelars per garantir la seguretat de la persona denunciant (en termes de transport, habitatge, pla d'estudis, etc.).

Harvard College Handbook for Students: guia d'informació sobre polítiques universitàries en matèria d'assetjament.

B.2.4. Formació per a la detecció, prevenció i actuació davant l'LGBTIfòbia

Proporcionar formació a l'estudiantat, el PAS i PDI sobre LGBTIfòbia i assetjament així com oferir eines per actuar amb la necessària sensibilitat cap a aquests temes en les seves pràctiques i actuacions diàries. Les persones que integrin les comissions d'investigació sobre els casos d'assetjament han de rebre una formació especialitzada. També caldria proporcionar formació específica en temes LGBTI i en antiLGBTIfòbia als tutors i tutores (dins el Pla d'acció tutorial de cada universitat).

La Cornell University (EUA) disposa d'un programa de formació sobre assumptes d'identitat de gènere i orientació sexual amb la finalitat de crear una xarxa capaç de proporcionar suport i assessorament a les persones assetjades: Safer People: Safer Places LGBTQA Support Network (Persones més segures: llocs més segurs), organitzat pel Centre de Recursos Lèsbics, Gais i Bisexuals.

B.2.5. Coordinació amb el servei d'atenció integral en el recompte de les situacions de discriminació i assetjament

La coordinació amb el SAI central o local és important perquè és qui té la competència de la recollida sistematitzada d'incidències i de denúncies (article 39 de la Llei 11/2014). Per aquest motiu, els serveis que es prestin des de la Universitat han de treballar coordinats amb els SAI, que són qui estableix si la incidència o la discriminació detectades són susceptibles de ser denúncies administratives, penals o laborals.

B.2.6. Difusió dels mecanismes de denúncia existents fora de la universitat

Els mecanismes oficials de denúncia són, telefònicament, a través del 112 o el 012, presencialment a qualsevol SAI de la Xarxa de SAIS de Catalunya o a través de la pàgina web <http://lgbti.gencat.cat>. També es poden presentar les incidències a qualsevol de les entitats LGBTI de Catalunya, que les fan arribar a les fonts oficials. En cas d'una agressió física també es pot dirigir als Mossos d'Esquadra.

El projecte europeu *USVreact* recull recomanacions pràctiques en casos d'agressions que inclouen recursos fora de l'àmbit universitari, com l'Observatori contra l'Homofòbia.

B.2.7. Realització d'estudis detallats sobre la problemàtica de l'LGBTIfòbia a la universitat

Desenvolupar estudis sobre la diversitat sexual i de gènere entre l'estudiantat i les seves experiències de discriminació en l'entorn universitari.

C. Docència

En el marc de la docència, l'educació inclusiva a les universitats en matèria LGBTI depèn massa sovint de la sensibilització d'alguns pocs docents, i, en general, hi ha desconeixement de la Llei 11/2014. Per aquesta raó, es necessiten mesures que han d'estar sistematitzades, i se n'ha de garantir l'aplicació i acompanyar-les de canvis estructurals, un increment de formació i recursos.

La docència inclusiva que cerca l'apoderament de la comunitat LGBTI necessita un enfocament holístic de l'educació superior, amb la finalitat de transformar la narrativa heterocentrada, homòfoba i androcèntrica, i reconèixer les identitats i la diversitat LGBTI (Gordon, Reid i Petocz, 2010) en el desenvolupament de bones pràctiques en l'educació superior.

C.1. Incloure la perspectiva LGBTI en els estudis universitaris

C.1.1. Transformació del saber a l'educació superior a partir dels temes i les perspectives emergents en matèria LGBTI

La producció acadèmica en el marc dels estudis LGBTI al nostre país, juntament amb la traducció dels textos de referència internacional, constitueix un corpus de coneixement generat des de la teoria, l'activisme, la investigació i la innovació que hauria de tenir un impacte en la

pràctica docent. Aquesta producció científica travessa les diferents disciplines i planteja desafiaments per a l'educació superior.

Incloure la perspectiva LGBTI a la docència universitària possibilita abordar les següents temàtiques emergents en el context de la producció científica i acadèmica:

- *Cossos, identitats i sexualitats*. La desnaturalització dels cossos i el qüestionament de les dicotomies en les categories de sexe, gènere i sexualitat. Conceptes com performativitat i *performance*, cossos sexuats i corporització (*embodiment*) són claus (Butler, 1989; Fausto-Sterling, 2006; Torras, 2012; Soley-Beltran i Sabsay, 2012).
- *Noves masculinitats*. Posen en relleu la construcció normativa de la masculinitat i la seva contestació a través de la formació de noves masculinitats (Carabí i Armengol, 2008; Herráiz, 2009; Pascoe i Bridges, 2016; Mérida, 2016).
- *Teoria queer*. La transgressió política dels cossos i de les sexualitats no heteronormatives des de la teoria i el moviment *queer* han possibilitat l'estudi de les pràctiques culturals de les subjectivitats *queer* i de les pràctiques homosexuals i contrasexuals (Mérida, 2002; Córdoba, Saez i Vidarte, 2005; Preciado, 2002; Halperin, 2016).
- *Estudis transgènere i transsexualitat*. Reflexionen sobre les transformacions identitàries, corporals i sexuals, i prioritzen el debat sobre les posicions, regulacions i polítiques trans (transgènere, transsexuals i transvestits) que multipliquen el gènere (Epstein i Straub, 1991; Halberstam, 2008; Missé, 2013; Galofré i Missé, 2015).
- *Feminismes*. Proporcionen mirades diferents a l'entorn de l'estudi de les subjectivitats, la feminitat i la masculinitat, el llenguatge, el cos, el desig i la sexualitat. Comparteixen que el gènere és constitutiu de la identitat, el coneixement i la política (Haraway, 1995; De Lauretis, 2000; Birulés, 2014; Braidotti, 2015).
- *Fronteres, mestissatge i alteritat*. Des del feminisme descolonial fins al lesbianisme feminista, junt amb moviments antiracistes, socials i autònoms, es concep la frontera com un espai d'hibridació i mestissatge (Anzaldúa, 1987; Talpade Mohanti, 2003; Espinosa, 2007; Lugones, 2011).

C.1.2. Explicitació de la perspectiva LGBTI en les memòries oficials, les guies docents i els programes d'estudis de tots els nivells

C.1.3. Incorporació en el currículum de la interseccionalitat del gènere, per abordar les desigualtats i la diversitat racial i ètnica, de sexe i gènere, edat, la diversitat funcional, sexualitat i classe social

Portocarrero, A. V.; Juanola, L.; Arana, L.; Yineth Gómez, A.; Munévar, D.; Feltrin, R.; Tait, M. (2014). *Recomendaciones para la transversalización de la inclusión social y la equidad en la docència y la investigación*. Berlin: MISEAL, Freie Universität Berlin.

Aquesta guia va ser elaborada en el marc del projecte MISEAL: Medidas para la inclusión social y equidad en Instituciones de educación superior en América Latina, i presenta vuit rutes d'acció per a la transversalització dels estudis des de la interseccionalitat del gènere, que inclou: la creació d'assignatures, la redefinició dels estudis i programes, la formació del professorat i el plantejament d'activitats curriculars i extracurriculars. Aquestes recomanacions poden ajudar a repensar la docència i afavoreixen la reflexió sobre l'educació inclusiva a les universitats mitjançant un conjunt d'accions. En la web del projecte s'hi troben altres textos que poden ser d'utilitat, perquè aborden els principals debats acadèmics, la recollida de dades per part de les universitats inclusives, recomanacions i guies per a la docència, i propostes d'activitats concretes de sensibilització i formació.

C.1.4. Visibilització dels relats i les trajectòries de les persones LGBTI en el coneixement amb referència a l'aula

La incorporació i recuperació de biografies, narratives, anàlisis i interpretacions relacionades amb la diversitat LGBTIQ a la docència, contribueix a la producció de coneixement acadèmic i construeix models de referència per a la docència a les classes, i també durant la realització de treballs finals de grau, màsters i tesis.

Biosca, E. (2016). *Per la corda fluixa. Respostes davant el repte i el risc de ser docent i LGBT*. Bellaterra: Edicions Bellaterra.

Aquesta investigació analitza i reflexiona sobre les trajectòries, els obstacles i els reptes del personal docent LGBTI, i és una eina de visibilització de les persones LGBTI que pot servir de referència per a la formació inicial i permanent del professorat d'educació infantil, primària, secundària i d'universitats.

C.1.5. Formació específica en temes LGBTI i antiLGBTIfòbia als tutors i tutores de grup, per tal de fer acompanyaments dins del Pla d'acció tutorial de cada universitat

C.2. Promoure els estudis sobre LGBTI, sexualitat, feminismes, teoria queer, performance, transgènere, masculinitats i frontera

C.2.1. Augment de l'oferta formativa d'aquests estudis en el nivell de grau, màster, doctorat, cursos especialitzats i cursos d'estiu, des d'una perspectiva específica i transversal

La Universitat de Maryland ofereix un certificat de grau i un mínor en estudis LGBTI, el programa dels quals es basa en la interdisciplinarietat i la combinació d'assignatures obligatòries i optatives amb un nombre de crèdits. Aquesta oferta és complementària al certificat d'Estudis de Dones i al mínor en *Black Women's Studies*.

La Universitat Estatal d'Oregon ofereix un mínor en *Estudis queer* que, a més de continguts introductoris, permet fer un recorregut per la literatura ètnica, les migracions, l'ètica, el cinema, l'esport o la política des de la teoria *queer*, i que es vincula amb la docència programada en feminismes i estudis transgènere.

C.2.2. Visibilització dels estudis LGBTI que ja s'estan impartint a les universitats

Diverses universitats anglosaxones publiquen a les seves pàgines web l'oferta de cursos de les unitats, instituts o centres LGBTIQ, amb la qual cosa es fa visible la docència, les temàtiques, el coneixement i el professorat que els imparteix. Un dels casos més coneguts és el de David Halperin (2016) en relació amb el debat públic que va suscitar l'assignatura del grau de filologia anglesa de la Universitat de Michigan: *Cómo ser Gay: Homosexualidad Masculina y su Iniciación*, que es va començar a impartir el curs 2000-2001.

La Universitat de Yale va publicar *The Pink Book*, que compila l'oferta formativa de Yale adreçada a temes LGBTI o des de la perspectiva LGBTI i fa visible la seva transversalització. Aquesta universitat també disposa d'una oficina de recursos LGBTI, de suport a la comunitat LGBTI i la vida a la universitat, que ofereix activitats de mentoratge i dinamitza la vida social i cultural.

C.2.3. Realització de xerrades, conferències i col·loquis en què assisteixen persones expertes per fer explícita la complexitat de les identitats i sexualitats de les minories

C.2.4. Abordatge de les sexualitats, les identitats i el gènere des de la cultura visual i la cultura popular (novel·les, còmics, sèries de TV, música, films, etc.)

El cinema, la cultura visual i la cultura popular (novel·les, còmics, sèries de televisió, música, films, etc.) proporcionen un espai per a la recuperació i la inclusió del coneixement dels grups

i les persones LGBTI a la docència, mentre promouen una construcció alternativa del coneixement en l'abordatge de la diversitat de les sexualitats, les identitats i els gèneres.

-
- FIRE: [Mostra Internacional de Cinema Gai i Lesbià](#), Casal Lambda.
 - Drac màgic. Cultura audiovisual.
 - Milwaukee LGTB Film/Video Festival.
 - LGTB Film Night, Universitat de Toronto, Sexual and Diversity Office.
 - LGTB Studies / Film Studies.
 - List of LGBT-related films.
 - Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer & Intersex Studies: Film Resources.
-

C.2.5. Coordinació de les línies de docència i de recerca a diferents nivells: pràctiques, treballs d'assignatures, Treballs de Final de Grau (TFG), Treballs de Final de Màster (TFM), recerca, divulgació, etc.

C.3. Ampliar els recursos sobre temàtiques LGBTI i el suport a la docència inclusiva sensible a les identitats i la diversitat sexual i afectiva

C.3.1. Ampliació del fons documental de les biblioteques universitàries sobre teoria i pràctica LGBTI, amb un èmfasi especial en documents amb perspectiva crítica i no patologitzant

C.3.2. Formació específica en metodologies docents sensibles a la diversitat LGBTI al professorat universitari perquè pugui desenvolupar una docència inclusiva que tingui cura de les relacions pedagògiques

C.3.3. Creació d'una xarxa permanent de suport, formació i recursos en matèria LGBTI a les universitats per implementar una docència inclusiva

La Xarxa Vives d'Universitats podria ser un espai idoni per a l'intercanvi de materials, experiències i bones pràctiques entre les universitats del territori en matèria de diversitat sexual i expressió de gènere, i per a la coordinació de projectes i accions col·lectives entre diferents universitats.

Cal destacar les *llistes de distribució i intercanvi d'informació* que es fa mitjançant el correu electrònic entre professorat i investigadors de l'Estat espanyol sobre sexualitat i gènere.

Red Iberoamericana de Educación LGBTI és una plataforma d'organitzacions que treballa a favor de la promoció i el respecte dels drets de les persones LGBTI en l'àmbit educatiu.

C.3.4. Subscripció de les biblioteques de les universitats catalanes a publicacions específiques sobre temàtica LGBTI

- GLQ: a *Journal of Gay & Lesbian Studies*
 - *International Journal of Transgenderism*
 - *Journal of LGBT Youth*
 - *Journal of Homosexuality*
 - *Journal of Lesbian Studies*
 - *Sex Education*
 - *Sexualities*
 - *Transgender Studies Quarterly*
-

D. Recerca

La recerca científica en orientació sexual, identitat de gènere i expressió de gènere participa en la definició de les fronteres de la "normalitat", una normalitat impregnada de valors socials, que sovint contribueix a l'estigmatització i discriminació de les persones que queden fora d'aquesta norma. Alhora, hi ha iniciatives de recerca i d'acció social que busquen construir posicions crítiques vers les formes en què els discursos científics hegemònics han abordat aquestes temàtiques. Per promoure i consolidar aquests tipus d'investigacions, cal treballar en la direcció següent:

D.1. Promoure la recerca sobre temàtiques LGBTI a les universitats catalanes

D.1.1. Creació de línies de suport econòmic per a la recerca en aquest camp, d'acord amb el mandat de l'article 13 de la Llei 11/2014

D.1.2. Augment de l'oferta de projectes de recerca sobre temàtiques LGBTI en diferents nivells de formació (TFM, doctorat)

D.1.3. Ampliació del fons documental de les biblioteques universitàries sobre teoria i pràctica LGBTI, amb un èmfasi especial en documents amb perspectiva crítica i no patologitzant

El Centre de Documentació Armand de Fluvià del Casal Lambda és un exemple de fons documental especialitzat en temàtica LGBTI des de fa més de vint anys. Tot i no dependre d'una institució universitària, el seu fons té un valor innegable com a repositori de documentació dels col·lectius.

D.1.4. Creació d'un mapa de grups i línies de recerca existents sobre aquests temes a les universitats catalanes

-
- Centre Dona i Literatura. Gènere, sexualitats, crítica de la cultura (UB).
 - Centre d'Estudis de Gènere (UPF).
 - Grup de Recerca Cos i Textualitat (UAB).
 - Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació (UVic-UCC), específicament la Línia d'estudis lèsbics, gais, trans i *queer*.
 - Grup de Recerca FIC (Fractalitats en Investigació Crítica, UAB).
 - Grup de Recerca DIGECIC (Discurs, Gènere, Ciència i Cultura, UdG), Línia de construcció de la psicopatologia del gènere i les sexualitats.
 - Programa de Estudis Independents (MACBA).
 - Grup de Recerca Des-Subjectant (UAB).
 - Grup LIS d'Estudis Socials i de Gènere sobre la Corporalitat, la Subjectivitat i el Patiment Evitable (UAB).

- Grup ESRU/GENI, de Recerca en Gènere, Identitat i Diversitat (UB).
 - Grup CISA, Recerca en Ciències Socials Aplicades (UdG).
-

D.1.5. Creació d'un institut interuniversitari que aplegui els diferents equips i persones que fan recerca en aquesta àrea

D.2. Visibilitzar la recerca sobre temàtiques LGBTI duta a terme a les universitats catalanes

D.2.1. Documentació i visibilització de les línies de recerca sobre temàtica LGBTI dels diferents grups de recerca que hi treballen

Pàgines web dels grups de recerca: cadascun dels grups de recerca esmentats abans té la seva pròpia pàgina associada a la universitat on desenvolupa la seva activitat de docència i recerca. Generalment, aquestes contenen informació de les persones del grup, els projectes que es porten a terme, les publicacions dels membres i les activitats –com ara congressos, seminaris, jornades– que es promouen. Les pàgines dels projectes de recerca en xarxes internacionals també compten amb una bona quantitat de recursos útils i produccions tant dels socis catalans com de les altres universitats participants.

D.2.2. Creació d'un repositori de treballs en la temàtica, amb els recursos ja existents, en què s'estableixen les paraules clau comunes per contribuir a la cerca d'altres investigacions en l'àmbit

Tesis Doctorals en Xarxa: és un repositori gestionat i coordinat pel Consorci de Serveis Universitaris de Catalunya (CSUC) que conté, en format digital, tesis doctorals llegides a les universitats catalanes i altres universitats de l'Estat espanyol. Aquesta iniciativa permet l'accés lliure als continguts, la qual cosa fomenta la difusió, la visualització i l'intercanvi de coneixements en diferents àrees de treball, incloent-hi els estudis de temàtiques LGBTI.

D.2.3. Enfortiment dels espais d'intercanvi i diàleg sobre la recerca feta a les universitats catalanes en relació amb les temàtiques LGBTI, com ara congressos, jornades o seminaris

-
- Jornada "Els reptes de la inserció laboral de les persones trans" (2014).

- Congrés “Afecte, Corporeïtat i Política” (2015).
 - II Congrés European Rainbow Cities (2016).
 - Jornades “Residuos emocionales: regímenes y disidencias afectivas en el mundo moderno”.
 - Seminari Diversitats familiars, cures i gènere (2017).
 - IV Congreso Europeo de Geografías de las Sexualidades: “Relacionalidad, escalas e intersecciones” (setembre de 2017).
 - Curs Posar el Cos. Activismes Feministes i *Queer* (al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, CCCB).
 - Cicle de jornades “Perspectives crítiques i feministes en la investigació i intervenció psico-social” (2017).
-

D.2.4. Creació d'uns premis als millors TFM i tesis doctorals en estudis LGBTI, tant si els fa una universitat com si es fan amb caràcter interuniversitari

Premis impulsats al País Basc per Ortzadar GLBT i Freejaus Ikasle Elkartea per reconèixer els treballs de final de grau i de final de màster sobre diversitat LGBTI.

D.3. Atendre els aspectes ètics i polítics de les recerques sobre temàtiques LGBTI

D.3.1. Elaboració d'un codi ètic per a la recerca en temàtiques LGBTI, que ofereixi pautes per a un abordatge inclusiu, no discriminador ni patologitzant de la diversitat sexual i de gènere

En el marc del projecte de recerca *Diversity*, coordinat per la Unitat de Recerca Social Europea (ESRU) del Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona (UB), s'està treballant en la redacció d'un codi ètic per a organismes i serveis públics locals, per tal de donar pautes per combatre la discriminació LGBTIfòbica en totes les seves possibles manifestacions.

D.3.2. Disseny de mecanismes orientats a evitar la discriminació als equips de recerca per qüestions d'orientació sexual, identitat o expressió de gènere

D.3.3. Utilització d'un llenguatge respectuós amb les diferents expressions de les identitats de gènere i opcions sexuals en totes les fases de la recerca

En aquest aspecte hi ha dues premisses bàsiques: 1. que el llenguatge inclogui totes les possibles identitats i opcions, i 2. que sigui respectuós, és a dir, que no sigui ni despectiu ni patologitzant. Amb aquests fonaments, es poden utilitzar diverses fórmules:

- **Desdoblament:** utilitzar els substantius i pronoms en les seves formes masculines i femenines (tots i totes, ells i elles, etc.).
- **Plural inclusiu:** parlar de *nosaltres* en femení, amb referència a les *persones*.
- **Substantius neutres o sense marca de gènere:** ciutadania, estudiantat, professorat, veïnatge, etc.
- **Preguntar directament** a les persones participants de les investigacions com volen ser anomenades.

D.3.4. Incorporació de la perspectiva interseccional com a eina d'anàlisi en la recerca sobre temàtiques LGBTI, per donar compte de la complexitat de l'encreuament de diferents mecanismes d'opressió com ara el racisme, el sexisme i el capacitisme, entre d'altres

La perspectiva interseccional permet fer una mirada més complexa i multidimensional de les dinàmiques socials, i contribueix a la seva comprensió i, en conseqüència, al disseny de polítiques públiques més encertades.

Intersecciones: cuerpos y sexualidades en la encrucijada (Platero, 2011) és un bon exemple de la introducció d'aquesta mirada en la recerca sobre temàtiques LGBTI, ja que aborda diverses interseccions com ara identitats LGBTI i diversitat funcional, diversitat cultural, cultura gitana, polítiques identitàries, exclusió social i persones trans LGBTI.

D.3.5. Promoció de la participació i l'apoderament de les persones amb identitats LGBTI amb les quals o sobre les quals es fan les recerques

Algunes metodologies d'investigació, com les produccions narratives (Balasch, 2005), promouen la implicació directa de les persones participants en el procés d'investigació, així com la legitimació de les seves aportacions amb caràcter de *producció teòrica*.

Vidas queer: la politització de la experiència tranzmarikabollo en Barcelona (Prieto, 2009) és una tesi doctoral que reflexiona sobre la construcció identitària no normativa a través de la narració personal i teòrica de vuit persones coneixedores i autoidentificades amb els postulats de la teoria *queer*.

D.4. Promoure la connexió de la recerca sobre temàtiques LGBTI amb el seu context social

D.4.1. Creació de mecanismes de col·laboració entre les persones i els grups que fan recerca en aquest àmbit i els organismes públics, les entitats i els col·lectius socials vinculats al tema

D.4.2. Visibilització de la recerca sobre temàtica LGBTI tant per a altres grups de recerca com per a la ciutadania

El seminari *<sub>versions* és un espai de debat i reflexió al voltant dels estudis gais, lèsbics, trans, *queer* i intersexual, i s'emmarca dins la línia de recerca sobre la temàtica del Grup d'Estudis Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya (UVic-UCC).

En el marc d'aquest seminari, s'organitzaran presentacions de tesis sobre la temàtica, debats sobre textos de referència, sessions amb investigadors i investigadores experts, presentació de projectes de recerca, debats sobre esdeveniments culturals, i també s'ofereix un espai d'intercanvi d'informació.

D.4.3. Promoció d'instàncies de transferència social i debat sobre la recerca feta en relació amb la temàtica LGBTI amb diferents actors del context local, especialment els que hagin participat d'alguna manera en la recerca

Les instàncies de devolució no només constitueixen un deure ètic de les persones investigadores respecte de les persones amb les quals han treballat a les seves investigacions, sinó també un espai de divulgació i debat del coneixement produït, la qual cosa contribueix a la formació de la ciutadania en un sentit ampli en aquestes matèries.

D.5. Promoure la recerca aplicada sobre alguns aspectes específics de les temàtiques LGBTI

D.5.1. Elaboració i presentació a les autoritats competents d'un informe sobre els materials acadèmics que vulnerin els drets i les llibertats de les persones LGBTI

Les universitats catalanes han de garantir que en cap dels seus programes d'estudis ni materials pedagògics o de treball es transmetin continguts que promoguin la LGBTIfòbia, per tant, cal identificar els casos en què això succeeix per tal d'erradicar-los oportunament i prendre les mesures que correspongui.

D.5.2. Promoció de la recerca sobre les diverses formes de discriminació i violència contra les persones LGBTI

A continuació, hi ha una llista de recerques i informes que s'han portat a terme en el nostre àmbit perquè s'han conegut les experiències de violència i discriminació de les persones LGBTI:

- Carrer, C.; Cifuentes, F.; Rodríguez, E. (2016). *Estudi sobre l'impacte del bullying per LGT-Blfòbia a l'Institut Bellvitge*. L'Hospitalet: OCH.
 - Coll-Planas, G.; Bustamante, G.; Missé, M. (2009). *Transitant per les fronteres del gènere. Estratègies, trajectòries i aportacions de joves trans, lesbianes i gais*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Secretaria de Joventut.
 - Coll-Planas, G.; Missé, M. (2015). *TRANS-LAB. Diagnòstic i disseny de propostes per millorar la inserció laboral de les persones trans a la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
 - Gregori, N. (2016). *Diagnóstico de las diferentes realidades, posicionamientos y demandas de la población intersexual o con DSD (diferencias del desarrollo sexual) en la ciudad de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
 - Mesquida, J. M.; Quiroga, V.; Boixadós, A. (2015). *50+ LGTB. Informe persones grans lesbianes, gais, trans i bisexuals a la ciutat de Barcelona*. Lleida: Editorial Boira.
 - Rodríguez, E. (coord.) (2016). *L'Estat de la LGBTI-fòbia a Catalunya 2016*. Barcelona: OCH.
-

D.5.3. Avaluació de campanyes de sensibilització i polítiques públiques per a l'erradicació de la discriminació i la violència contra les persones LGBTI

Constitució d'un grup de treball interinstitucional per avaluar les polítiques públiques –ens locals, diputacions i Generalitat– en matèria LGBTI, en coordinació amb la Direcció General d'Igualtat (DGI).

D'altra banda, hi pot haver encàrrecs més puntuals per part d'administracions que volen avaluar un determinat programa o campanya que han impulsat, com els exemples que es mostren a continuació.

El projecte *TRANS-LAB* (Coll-Planas i Missé, 2018) analitza la inserció laboral de les persones trans i avalua els mecanismes existents a la ciutat de Barcelona.

L'Informe de model d'acompanyament i assistència a persones trans a la ciutat de Barcelona, coordinat per Cristina Garaizabal per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona.

L'estudi *50+LGTB Informe persones grans lesbianes, gais, transsexuals i bisexuals a la ciutat de Barcelona* (2015), elaborat pel Grup de Recerca i Innovació en Treball Social (UB) juntament amb l'associació Enllaç.

D.6. Promoure iniciatives conjuntes de recerca entre les universitats

La Xarxa Vives d'Universitats podria ser un espai idoni per a l'intercanvi de materials, documents de treball, experiències i bones pràctiques entre les universitats del territori en matèria de diversitat sexual i expressió de gènere, i per a la coordinació de projectes i accions col·lectives entre diferents universitats.

Cal destacar les *llistes de distribució i intercanvi d'informació* mitjançant el correu electrònic entre professorat i investigadors de l'Estat espanyol sobre sexualitat i gènere.

La Red LIESS (Laboratorio Iberoamericano para el Estudio Sociohistórico de las Sexualidades), tot i que es tracta d'una xarxa centrada fonamentalment en la recerca, també fa accions de sensibilització contra totes les formes de discriminació derivades de l'opció sexual o expressió de gènere.

Projectes i xarxes internacionals de recerca:

Projecte Estudios en inclusión, interseccionalidad y equidad (ESIINE). Hi van participar dotze institucions d'educació d'Amèrica Llatina i quatre d'uropees.

Projecte Divercity, orientat a garantir el benestar de la població LGBTI en ciutats mitjanes europees, en el qual participen equips de la UB i de la UdG.

6. Glossari

A continuació, presentem un glossari de les definicions dels termes específics que utilitzem al llarg d'aquest document amb l'objectiu de facilitar la lectura a les persones que no estiguin familiaritzades amb la matèria.

- **Bisexual** fa referència a una persona que es pot “sentir atreta emocionalment o sexualment per persones dels dos sexes” (Takács, 2006).
- **Cissexual (o cis)** fa referència a una persona que no és trans, és a dir que s'identifica amb la identitat de gènere que li ha estat assignada en néixer.
- L'**expressió de gènere** és “l'expressió d'un mateix com a dona o com a home (o bé d'ambdós sexes o cap d'aquests) en la presentació externa o l'aparença a través del comportament, la indumentària, el pentinat, la veu, els trets físics, etc.” (Takács, 2006). L'expressió de gènere està notablement condicionada per les expectatives socials que les persones tenen sobre com s'han de comportar els homes i les dones. L'expressió de gènere no ha de ser fixa ni ha de coincidir necessàriament amb el sexe o la identitat de gènere de la persona.
- La **identitat de gènere** “fa referència a l'experiència de gènere que una persona sent internament i individualment, que pot coincidir o no amb el sexe assignat en néixer, i comprèn la percepció personal del cos (que pot comportar, si així s'escull lliurement, la modificació de l'aparença a través de la medicina, la cirurgia o altres mitjans) i altres expressions de gènere, incloent-hi la indumentària, el llenguatge i la gestualitat. La identitat de gènere no és el mateix que l'orientació sexual, i les persones transsexuals es poden identificar com a heterosexuals, bisexuals o homosexuals” (FRA, 2009).
- L'**heteronormativitat** es defineix com ‘el reforç que s'observa, per part de moltes institucions socials, de determinades creences sobre el suposat paral·lelisme entre sexe, gènere i sexualitat, el qual es dona per fet’. Algunes d'aquestes creences són: la idea que les persones es classifiquen en dues categories complementàries diferents: home i dona; que les relacions sexuals i conjugals només són normals si es donen entre persones de sexes diferents;

que les relacions íntimes entre persones del mateix sexe no tenen valor sexual; [o] que a cada sexe li corresponen un rol natural a la vida.

- L'**heterosexualitat** és l'atracció emocional, romàntica o sexual envers les persones del sexe oposat.
- L'**homofòbia** “és la por o l'aversion irracional contra l'homosexualitat i contra les persones lesbianes, gais o bisexuals (LGB) basada en el prejudici” (FRA, 2009).
- L'**homosexualitat** és l'atracció emocional, romàntica o sexual envers les persones del mateix sexe.
- Les **persones intersexuals o amb diversitats del desenvolupament sexual (DDS)** són persones que presenten una combinació intermèdia o atípica de trets físics que s'atribueixen a homes i dones, com ara una combinació poc freqüent de cromosomes, variabilitat genètica o gonadal o diferències sexuals congènites.
- **Lesbofòbia** és la por o l'aversion irracional contra les dones lesbianes.
- **LGBTI** és la sigla que es fa servir per fer referència col·lectivament a les persones lesbianes, gais, bisexuals, trans i intersexuals.
- **LGBTIfòbia** és la por o l'aversion irracional contra les persones lesbianes, gais, bisexuals, trans i intersexuals.
- **LGBTIQ** és un acrònim que fa referència al col·lectiu de lesbianes, gais, bisexuals, trans, intersexuals i *queer*.
- **LGBTI+** és un acrònim que fa referència al col·lectiu de lesbianes, gais, bisexuals, trans, intersexuals i altres persones amb sexualitats i gèneres no normatius.
- L'**orientació sexual** fa referència a “la capacitat d'atracció emocional, afectiva i sexual profunda de les persones envers persones d'un altre gènere o del mateix gènere o de més d'un gènere, així com a les relacions íntimes i sexuals que hi estableixen” (FRA, 2009).
- Les **persones trans** són persones amb una identitat de gènere diferent del gènere assignat en néixer i que poden portar a terme canvis corporals (quirúrgics, hormonals, etc.) per adequar-se a la imatge corporal socialment establerta en funció del seu gènere sentit. Les dones trans (o trans femenines) han nascut en un cos masculí i se senten dones, mentre que els homes trans (o trans masculins) canvien de dona a home.
- La **perspectiva de gènere** és una aproximació al coneixement des de la mirada dels gèneres i de les seves relacions de poder.

- La **transfòbia** es pot descriure com la por irracional a la no conformitat de gènere o a la transgressió de gènere, com ara la por o l'aversion a les dones masculines, els homes femenins, les persones transvestides (*cross-dressers*), les persones trans o d'altres que no s'adiuen amb els estereotips de gènere.
- La **transsexualitat** descriu el fet que un individu s'identifiqui amb el gènere oposat al gènere que li ha estat assignat socialment d'acord amb els seus trets sexuals.

7 ● Recursos

Associacions LGBTI

Es pot trobar una llista exhaustiva i actualitzada d'associacions LGBTI catalanes al directori d'entitats del Departament de Treball, Afers Socials i Famílies.

Més enllà de la llista general, a continuació detallarem associacions (no necessàriament LGBTI) especialitzades en àmbits concrets de treball.

Associacions i grups universitaris

- Sin Vergüenza. Associació Universitària LGBT
- JALG: Joves per a l'Alliberament Lèsbic i Gai (UAB)

Associacions - sensibilització

- Altres entitats, des d'una aproximació professionalitzada i vinculada a l'àmbit educatiu, també treballen per la sensibilització, la promoció i la participació de les persones LGTB a la comunitat com Candela, l'Associació de Planificació Familiar de Catalunya i Balears, Enruta't, Fil a l'Agulla o Cúrcuma.
- També mereixen una menció especial les entitats dedicades a la prevenció de la infecció de malalties de transmissió sexual i de lluita contra l'estigma de les persones seropositives, que tot i que no acostumen a ser entitats exclusives per a persones LGTB, algunes sí que estan adreçades a homes que tenen sexe amb homes com Stop Sida, BCN Checkpoint i Gais positius. Creació Positiva manté una perspectiva feminista sobre la malaltia, i altres entitats treballen amb el VIH com a eix vertebrador sense que l'opció sexual dels participants sigui el principal objecte d'atenció, com l'Associació Comunitària Anti-sida de Girona, l'Associació Antisida de Lleida o l'Assexora'tgn, Associació Comunitària de Salut Sexual del Camp de Tarragona.

Associacions del territori

- La majoria d'associacions LGTBI estan concentrades a Barcelona, per aquesta raó volem destacar les que hi ha a la resta del territori: Colors de Ponent (a Lleida i Ponent), LGTeBre (a les Terres de l'Ebre), TALCOMSOM (a la Catalunya Central), H2O (al Camp de Tarragona) o LGBT Terrassa.

Associacions - esport

- Panteres Grogues és un club esportiu adreçat a persones LGTBI que, a més d'oferir diferents tipus d'activitats esportives, contribueix a la lluita contra l'homofòbia en l'esport. D'altra banda, també existeix el grup de muntanya del Casal Lambda, que organitza sortides mensuals a la natura.

Associacions i projectes - activitats culturals

- Pel que fa a les activitats culturals, hi ha alguns esdeveniments anuals com el festival FIRE, projectes de promoció i sensibilització com Cultura Trans, que, a través de conferències i esdeveniments artístics i culturals, aborda qüestions relacionades amb el fet trans. També hi ha concursos de diferents modalitats que organitzen associacions com el Casal Lambda o el GAG.

Recursos sobre transsexualitat

- Una llista actualitzada de les associacions trans de Catalunya es pot trobar al directori d'entitats del Departament de Treball, Afers Socials i Famílies.
- Asking LGTBQ identity questions in Forms and in Research.
- Colleges and Universities with LGBTQ Identity Questions as an Option on Admission Applications & Enrollment Forms.
- *Changing for the better. How to include trans people in your workplace. A guide for employers*, editat per Stonewall Scotland i Scottish Transgender Alliance.
- *Transgender Issues in the Workplace. Guidelines for Employers*, editat per Malta Gay Rights Movement.
- *Legal protection and good practice for gender variant, transsexual and transgender people in the workplace. Guidance for employers*, editat per GIRES (Gender Identity Research and Education Society).

- Transawareness.
- Translating Identity Conference, Universitat de Vermont.
- TDoR: Universitat de Lincoln.
- Dear Colleagues Letter on Transgender Students, Departament de Justícia i Departament d'Educació dels EUA.
- Making class welcoming for trans and gender-variant students, Universitat de Wisconsin.
- *Trans*Ally Workbook*

Recursos documentals

- Hi ha diferents recursos documentals que recullen fons específics sobre qüestions LGBTI, com el centre de documentació del Casal Lambda; La Fondona: el Fons feminista, LGBTI, *queer* de la biblioteca Josep Pons de Can Batlló; el Fons LGBT de la Biblioteca Central de Terrassa, o el Centre de Documentació de Ca la Dona. A més, totes les biblioteques universitàries disposen d'algunes de les principals publicacions relacionades amb la diversitat sexual i de gènere.
- Tesis en Red: aquestes bases de dades són gestionades pels serveis de biblioteques de les universitats i permeten la publicació en text complet i accés obert d'una àmplia quantitat de documents docents i de l'activitat de recerca i institucional dels diferents centres. Actualment, aquestes bases de dades inclouen també treballs de fi de grau i de fi de màster de diferents disciplines, alguns dels quals treballen amb temàtiques relatives a les identitats de gènere i les sexualitats no normatives.
- Centre de Documentació de Serveis Social (Dixit): és una iniciativa del Departament de Treball, Afers Socials i Famílies que busca promoure i difondre material dels àmbits d'afers socials i els drets de la ciutadania. Compta amb 5 espais físics d'accés lliure (a Barcelona, Girona, Vic, Lleida i Tarragona) i un repositori virtual que també té recursos addicionals com ara notícies, convocatòries, formació, agenda d'activitats, vídeos, etc. Està organitzat a partir d'àmbits temàtics; amb materials específics de l'àmbit LGTBI.
- Centre per a la Igualtat i Recursos per a les Dones (CIRD): és un servei municipal de l'Ajuntament de Barcelona que té com a objectiu la incorporació de la perspectiva de gènere en les actuacions municipals. El centre disposa d'una biblioteca especialitzada en temes de gènere que també conté material bibliogràfic, així com recursos pedagògics i de sensibilització, útils per a la recerca i intervenció psicosocial.

Recursos didàctics

- Tot i que cada cop hi ha més recursos didàctics per a la sensibilització i la lluita contra l'homofòbia i la transfòbia, ara per ara no hi ha recursos didàctics específics adreçats a la comunitat universitària. Només es pot destacar el projecte *Dibuixant el gènere* que, tot i estar adreçat a l'estudiantat d'ESO, també pot ser rellevant en l'àmbit universitari. També hi ha altres recursos que s'ofereixen des de la Red Iberoamericana de Educación LGBTI.
- També trobareu recursos i eines per a la coeducació al web de la XTEC - Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya del Departament d'Ensenyament.

Guies

- AGUSTÍN, S. (2009). *Diversidad sexual en las aulas. Evitar el bullying o acoso homofóbico*. Cuadernos Plural, núm. 2. Badajoz: Fundación Triángulo Extremadura.
- LARIOS, J.; DE LA MORA, J. M. (coord.) (2016). *Diversidad sexual y universidad. Enfoques*. Colima: Universitat de Colima.
- PICHARDO, J. I.; DE STÉFANO, M.; FAURE, J.; SÁENZ, M.; WILLIAMS, J. (2015). *Abrazar la diversidad: propuestas para una educación libre de acoso homofóbico y transfóbico*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- PLATERO, L. (R.); GÓMEZ, E. (2007). *Herramientas para combatir el bullying homofóbico*. Madrid: Talasa Ediciones.
- SERRANO, G. F. (2009). *Guía contra la homofobia para centros educativos*. Bilbao: A Fortiori Editorial.

Recomanacions per a una educació superior inclusiva

- Web de l'Associació de Famílies Gais i Lesbianes, que ofereix recursos didàctics, adreçats a infants i joves.
- Web del Departament d'Ensenyament que ofereix diferents recursos per a la coeducació (XTEC - Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya).

Recursos disponibles en universitats d'àmbit internacional

- Universitat d'Albany. Curriculum and inclusion.
- Universitat d'Arizona. Institut d'Estudis LGBT: LGBTQ Classes on campus i Arizona Queer Archives.
- Universitat del Sud de Califòrnia: LGBT Resource Center.
- Universitat de Yale: LGBT Studies i Office of LGBT Resources.

Investigació sobre temàtica LGTBI des de perspectives crítiques

- BIOSCA, E. (2016). *Per la corda fluixa. Respostes davant el repte i el risc de ser docent i LGBT*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- ÁVILA, R. (2014). «A pelo» *Estudio de la gubernamentalidad en la prevención del VIH dirigida a los hombres que tenemos sexo con otros hombres* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/286041>>.
- FALCONI, D. (2012). *De las cenizas al texto: transgresiones identitarias gays, lesbianas y queer en el ordenamiento literario andino contemporáneo* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/96536>>.
- PICHARDO, J. I. (2008). *Opciones sexuales y nuevos modelos familiares* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Madrid.
- VIDIELLA, J. (2009). Prácticas de corporeización y pedagogías de contacto: una aportación a los estudios de performance. Universitat de Barcelona, Departament de dibuix. Direcció: Fernando Hernández. [Assignatura].

8. Referències

ADAMS, M.; BELL, L. A.; GRIFFIN, P. (eds.) (2007). *Teaching for diversity and social justice*. Londres/Nova York: Routledge.

AHMED, S. (2015). "Sexual Harassment". Sexual Harassment in Higher Education [conferència]. 2 de desembre. Universitat de Londres. Disponible a: <<https://feministkilljoys.com/2015/12/03/sexual-harassment/>>.

ALJAMA, P.; PUJOL, J. (2013). "Reflexiones sobre la institucionalización del movimiento LGBT desde el contexto catalán y español". A: *Interface: a journal for and about social movements*, vol. 5, núm. 2, pàg. 159-177.

ALLDRED, P.; BIGLIA, B. (2015). "Gender-Related Violence and Young People: An Overview of Italian, Irish, Spanish, UK and EU Legislation". A: *Children & Society*, vol. 29, pàg. 662-675.

ANZALDÚA, G. [1987] (2012). *Borderlands/La frontera. The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.

ARIAL, D. L.; CRUMBLEY, D. L. (2016). "Fraud Triangle and Ethical Leadership Perspectives on Detecting and Preventing Academic Research Misconduct". A: *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, vol. 8, núm. 3, pàg. 480-500.

ÁVILA, R. (2014). «A pelo» *Estudio de la gubernamentalidad en la prevención del VIH dirigida a los hombres que tenemos sexo con otros hombres* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/286041>>.

BALASCH, M. (2005). *Políticas posidentitarias : una comprensión situada de las relaciones entre gobernabilidad y acción política* (treball de recerca del Doctorat de Psicologia Social). Universitat Autònoma de Barcelona.

BIRULÉS, F. (2014). *Entreactes: entorn de la política, el feminisme i el pensament*. Barcelona: Trabucaire.

BOWS, H.; BURREL, S.; WESTMARLAND, N. (2015). *Rapid evidence assessment of current interventions, approaches, and policies on sexual violence on campus*. Durham University.

BRAIDOTTI, R. (2015). *Lo posthumano*. Barcelona: Gedisa.

BUTLER, J. [1989] (2017). *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós.

CAGLIERO, S.; BIGLIA, B. (2016). "Crítica feminista alle norme italiane sulle violenze di genere". A: *AB AboutGender*, vol. 5, núm. 10, pàg. 282-304. Disponible a: <<http://www.aboutgender.unige.it/index.php/generis/article/view/296>>.

CANTOR, D.; FISHER, B.; CHIBNALL, S.; TOWNSEND, R.; LEE, H.; BRUCE, C.; THOMAS, G. (2015). *Report on the AAU Campus Climate Survey on Sexual Assault and Sexual Misconduct*. Rockville, Maryland: The Association of American Universities.

CARABÍ, A.; ARMENGOL, J. (eds.) (2008). *La masculinidad a debate*. Barcelona: Icaria.

CARRER, C.; CIFUENTES, F.; RODRÍGUEZ, E. (2016). Estudi sobre l'impacte del *bullying* per LGTBI-fòbia a l'Institut Bellvitge. L'Hospitalet de Llobregat: OCH. Disponible a <https://och.cat/wp-content/themes/och/pdf/estudi_bullying_lgtbi.pdf>.

COLL-PLANAS, G. (2009). *La voluntad y el deseo. Construcciones discursivas del género y la sexualidad: el caso de trans, gays y lesbianas* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/5148>>.

COLL-PLANAS, G. (2012). *La carne y la metáfora. Una reflexión sobre el cuerpo en la teoría queer*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

COLL-PLANAS, G.; BUSTAMANTE, G.; MISSÉ, M. (2009). Transitant per les fronteres del gènere. Estratègies, trajectòries i aportacions de joves trans, lesbianes i gais. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Secretaria de Joventut. Disponible a: <http://treballiafersocials.gencat.cat/web/.content/JOVENTUT_documents/arxiu/publicacions/col_estudis/ESTUDIS25.pdf>.

COLL-PLANAS, G.; MISSÉ, M. (ed.). (2010). *El género desordenado. Críticas en torno a la patologización de la transexualidad*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

COLL-PLANAS, G.; MISSÉ, M. (2018). "Identificación de los factores de inserción laboral de las personas trans. Exploración del caso de la ciudad de Barcelona". A: *OBETS, Revista de Ciencias Sociales*, vol. 12, núm. 3.

COLL-PLANAS, G.; VIDAL, M. (2013). *Dibuixant el gènere*. València: Edicions 96.

CÓRDOBA, D.; SAEZ, J.; VIDARTE, P. (2005). *Teoría queer: políticas bolleras, maricas, trans, mestizas*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

CRENSHAW, K. W. (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. A: *Stanford Law Review*, vol. 43, núm. 6, pàg. 1241-1299.

CUENCA, C. (2013). "El acoso sexual en el ámbito académico. Una aproximación". A: *Revista de la Asociación de Sociología de la Educación (RASE)*, vol. 6, núm. 3, pàg. 426-440.

DAVY, Z. (2015). "Facilitating LGBT Medical, Health and Social Care Content in Higher Education Teaching". A: *Qualitative Research in Education*, vol. 4, núm. 2, pàg. 134 -163.

DE LAURETIS, T. (2000). *Diferencias. Etapas de un camino a través del feminismo*. Madrid: Horas y horas.

DÍAS, B. (2014). "Afectes, visualitat i pedagogia queer, entre perversió o censura". A: *Temps d'educació*, núm. 47, pàg. 173-187.

EGAÑA, L. (2016). *Trincheras de carne. Una visión localizada de las prácticas postpornográficas en Barcelona* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/382641>>.

ELLIS, S. J. (2009). "Diversity and inclusivity at university: a survey of the experiences of lesbian, gay, bisexual and trans (LGBT) students in the UK". *Higher Education: The International Journal of Higher Education and Educational Planning*, vol. 57, núm. 6, pàg. 723-739.

EPSTEIN, J.; STRAUB, K. (1991). *Body Guards: The Cultural Politics of Gender Ambiguity*. Nova York: Routledge.

ESPINOSA, Y. (2007). *Escritos de una lesbiana oscura: reflexiones críticas sobre feminismo y política de la identidad en América Latina*. Buenos Aires-Lima: En la Frontera.

EXPÓSITO, A. M. (2004). *Escrituras torcidas: ensayos de crítica «queer»*. Barcelona: Editorial Laertes.

EXPÓSITO, C. (2012). "¿Qué es eso de la interseccionalidad? Aproximación al tratamiento de la diversidad desde la perspectiva de género en España". A: *Investigaciones Feministas, Norteamérica*, vol. 3. Disponible a: <<http://revistas.ucm.es/index.php/INFE/article/view/41146>>.

FALCONI, D. (2012). *De las cenizas al texto: transgresiones identitarias gays, lesbianas y queer en el ordenamiento literario andino contemporáneo* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/96536>>.

FAUSTO-STERLING, A. (2006). *Cuerpos sexuados. La política del género y la construcción de la sexualidad*. Barcelona: Melusina.

FRA, AGÈNCIA EUROPEA DE DRETS FONAMENTALS. (2009). *Annual Report 2009*. Viena: Agència Europea de Drets Fonamentals. Disponible a: <<http://fra.europa.eu/en/publication/2011/annual-report-2009>>.

FRA, AGÈNCIA EUROPEA DE DRETS FONAMENTALS. (2013). *LGBT persons' experiences of discrimination and hate crime in the EU and Croatia*. Disponible a: <<http://fra.europa.eu/en/publication/2013/lgbt-persons-experiences-discrimination-and-hate-crime-eu-and-croatia>>.

FRA, AGÈNCIA EUROPEA DE DRETS FONAMENTALS. (2015). *Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU. Comparative legal analysis*. Viena: Agència Europea de Drets Fonamentals. Disponible a: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/protection_against_discrimination_legal_update_2015.pdf>.

FRANCO-MORALES, F.; CORREA-MOLINA, E.; VENET, M.; PEREZ-BEDOYA, S. (2016). "The relationship between attitudes towards and knowledge of sexual diversity". A: *Cultura y Educación*, vol. 28, núm. 3, pàg. 500-538. DOI: 10.1080/11356405.2016.1196896.

GALOFRE, P.; MISSÉ, M. (eds.) (2015). *Políticas Trans. Una antología de textos desde los estudios trans norteamericanos*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

GARCÍA-SANTESMASES, A. (2017). *Cuerpos (im)pertinentes: Un análisis queer-crip de las posibilidades de subversión desde la diversidad funcional* (tesi doctoral). Universitat de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/402146>>.

GENERELO, J.; PICHARDO, J. I. (2005). *Homofobia en el sistema educativo. Investigación pluridisciplinar sobre la percepción que los adolescentes escolarizados tienen sobre la homosexualidad, las situaciones de acoso que viven los estudiantes LGTB, y las respuestas de la comunidad educativa ante el problema de la homofobia*. Madrid: COGAM i FELGT.

GILL, V.; WOOD, N.; PLUMMER, P. (2009). *The experience of lesbian, gay, bisexual and trans staff and students in higher education*. Londres: Equality Challenge Unit.

GORDON, S.; REID, A; PETOCZ, P. (2010). "Educators' conceptions of student diversity in their classes". A: *Studies in Higher Education*, vol. 35, núm. 8, pàg. 961-974.

GREEN, A.; WONG, A. (2015). "LGBT Students and Campus Sexual Assault. Non-heterosexual students experience harassments at disproportionately high rates, according to a new survey". A: *The Atlantic*. Disponible a: <<https://www.theatlantic.com/education/archive/2015/09/campus-sexual-assault-lgbt-students/406684/>>.

- GREGORI, N. (2016). *Diagnóstico de las diferentes realidades, posicionamientos y demandas de la población intersexual o con DSD (diferencias del desarrollo sexual) en la ciudad de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- GUASCH, Ó.; VIÑUALES, O. (eds.). (2003). *Sexualidades: diversidad y control social*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- GUNN, V. (2010). *Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Perspectives and Learning at University*. Glasgow: Universitat de Glasgow.
- HALBERSTAM, J. (2008). *Masculinidad femenina*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.
- HALPERIN, D. (2016). *Cómo ser gay*. València: Tirant lo Blanch.
- HARAWAY, D. (1995). *Ciencia, cyborgs y mujeres: la reinención de la naturaleza*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- HERRÁIZ, F. (2009). *Los estudios sobre masculinidades. Investigación narrativa en torno al papel de la escuela y la educación artística en la construcción de la masculinidad* (tesi doctoral). Universitat de Barcelona.
- HILL, C.; SILVA, E. (2005). *Drawing the Line: Sexual Harassment on Campus*. Washington, DC: Association of University Women Educational Foundation. Disponible a: <<https://eric.ed.gov/?id=ED489850>>.
- HUERTA, R. (2014). "La diversitat sexual en la formació de mestres: el cinema com a argument creatiu". A: *Temps d'educació*, núm. 46, pàg. 231-246.
- HUERTA, R. (2016). *Transeducar. Arte, docencia y derechos LGTB*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.
- ICONIS, R. (2010). "Reducing homophobia within the college community". A: *Contemporary Issues in Education Research*, vol. 3, núm. 5, pàg. 67-70.
- LANDREAU, J.C.; RODRÍGUEZ, N. M. (eds.) (2012). *Queer masculinities. A critical reader in education*. Londres/Nova York: Springer.
- LLAMAS, R. (1998). *Teoría torcida. Prejuicios y discursos en torno a «la homosexualidad»*. Madrid: Siglo XXI.
- LUGONES, M. (2011). "Hacia un feminismo descolonial". A: *La manzana de la discordia*, vol. 2, pàg. 105-119.

MACINTOSH, L. (2007). "Does Anyone Have a Band-Aid? Anti-homophobia Discourses and Pedagogical Impossibilities". A: *Education Studies*, vol. 41, núm. 1, pàg. 33-43.

MARCHANTE Hueso, A. (D.)(2016). *Transbutch. Luchas fronterizas de género entre el arte y la política* (tesi doctoral). Universitat de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/370854>>.

MARTÍN, S. (2011). *Desafíos a la heterosexualidad obligatoria*. Barcelona: Editorial UOC.

MARTÍNEZ, R. (2016). *La cultura de la homofobia y cómo acabar con ella*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

MARTÍNEZ-GUZMÁN, A. (2011). *Tecnologías psicosociales de investigación y acción: un trayecto de crítica y transformación a partir de las identidades transgénero* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: <<http://ddd.uab.cat/record/101102>>.

MARTÍNEZ-GUZMÁN, A.; MONTENEGRO, M. (2010). "Narrativas en torno al trastorno de identidad sexual. De la multiplicidad transgénero a la producción de trans-conocimientos". A: *Prisma Social*, núm. 4, pàg. 1-44.

MARTXUETA, A. (2013). Claves para atender a la diversidad afectivo-sexual en el contexto educativo (tesi doctoral). Universitat del País Basc.

MÉRIDA, R. (2002). *Sexualidades transgresoras. Una antología de estudios queer*. Barcelona: Editorial Icaria.

MÉRIDA, R. (ed.) (2016). *Masculinidades disidentes*. Barcelona: Editorial Icaria.

MÉRIDA, R.; ACEBRÓN, J. (eds.). (2006). *Diàlegs gais, lesbians i queer / Diálogos gays, lesbianos, queer*. Lleida: Universitat de Lleida.

MESQUIDA, J. M.; QUIROGA, V.; BOIXADÓS, A. (2015). 50+ LGTB. Informe persones grans lesbianes, gais, trans i bisexuals a la ciutat de Barcelona. Lleida: Editorial Boira. Disponible a: <<http://ajuntament.barcelona.cat/dretsocials/sites/default/files/arxius-document/50informe-persones-grans-lesbianesgaistransbisexuals-barcelona.pdf>>.

MIKULEC, A.; CHAMNESS MILLER, P. (eds.). (2016). *Queering Classrooms. Personal Narratives and Educational Practices to Support LGBTQ Youth in Schools*. Charlotte: Information Age Publishing.

MIRA, A. (2004). *De Sodoma a Chueca: una historia cultural de la homosexualidad en España en el siglo XX*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

MISSÉ, M. (2012). *Transsexualitats. Altres mirades possibles*. Barcelona: Editorial UOC.

MORENO, O; PUCHE, L. (2013). *Transexualidad, adolescencias y educación: miradas multidisciplinares*. Barcelona/Madrid: Editorial Egales.

MORGEN, M.; PERDUE, T. (2017). "Gender identity and gender expression on campus: implementation in an uncertain legal atmosphere". A: *National Association of College and University Attorneys*, vol. 15, núm. 5.

PASCOE, C. J.; BRIDGES, T. (2016). *Exploring Masculinities. Identity, Inequality, Continuity and Change*. Nova York/Oxford: Oxford University Press.

PASTOR, I.; ACOSTA, A. (2016). "La institucionalización de las políticas de igualdad de género en la universidad española. Avances y retos". A: *Investigaciones feministas, norteamérica*. Disponible a: <<http://revistas.ucm.es/index.php/infe/article/view/52966>>.

PENNA, M. (2013). *Formación del profesorado para atender la diversidad afectivo-sexual* (tesi doctoral). Universidad Complutense de Madrid.

PETTIJOHN, T. F.; WALZER, A. S. (2008). Reducing Racism, Sexism, and Homophobia in College Students by Completing a Psychology of Prejudice Course. A: *College Student Journal*, vol. 42, pàg. 459-468.

PHIPPS, A.; RINGROSE, J.; RENOLD, E.; JACKSON, C. (2017). "Rape culture, lad culture and everyday sexism: researching, conceptualizing and politicizing new mediations of gender and sexual violence". A: *Journal of Gender Studies*, vol. 27, núm. 1, pàg 1-8.

PICHARDO, N. A. (1997). "New Social Movements: A Critical Review". A: *Annual Review of Sociology*, vol. 23, núm. 1, pàg. 411-430.

PIÉ, A. (2009). "De la teoria *queer* i altres maneres de pensar l'educació". A: *Temps d'educació*, núm. 37, pàg. 253-270.

PINAR, W. P. (2009). *Queer Theory in Education*. Mahwah: Erlbaum Associates.

PIRO, C. (2011). *Invertidos y rompepatrias: Socialismo y homosexualidad en el Estado Español*. Bizkaia: Distri Maligna, Eztabaida i Violent World.

PLANELLA, J. (2004). *Cos i discursivitat pedagògica: bases per a la ideació corporal* (tesi doctoral). Universitat de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/2894>>.

PLATERO, R. L. (2011). *Intersecciones: cuerpos y sexualidades en la encrucijada*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

PLATERO, L. (2013). *La interseccionalidad en las políticas públicas sobre la ciudadanía íntima: los discursos y la agenda política española (1995-2012)* (tesi doctoral). Universitat Nacional d'Educació a Distància. Disponible a: <<http://e-spacio.uned.es/fez/view/tesisuned:Cienc-PolSoc-Rplatero>>.

PLATERO, R. L. (2014). *Trans*exualidades, acompañamientos, factores de salud y recursos educativos*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

PLATERO, R. (L.) (2011). "Entre vulnerables, absents i interseccionals. Una anàlisi de les polítiques d'igualtat centrals, d'Andalusia, Catalunya, Madrid i País Basc". A: TORRAS, M. (ed.), *Accions i reinencions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*. Barcelona: UOC. Pàg. 75-92.

PLATERO, R.; GÓMEZ, E. (2008). *Herramientas para combatir el bullying homofóbico*. Madrid: Talasa Ediciones.

PLATERO, R. L.; LANGARITA J.A. (2016). "La docencia encarnada, sexuada y generizada. Dos experiencias incómodas". A: *Pedagogia i Treball Social*, vol. 5, núm. 1, pàg. 57-78.

PORTOCARRERO, A. V.; JUANOLA, L.; ARANA, L.; YINETH GÓMEZ, A.; MUNÉVAR, D.; FELTRIN, R.; TAIT, M. (2014). Recomendaciones para la transversalización de la inclusión social y la equidad en la docencia y la investigación. Berlín: MISEAL, Freie Universität Berlin. Disponible a: <http://www.miseal.net/images/Publicaciones/REC_TRANSV_F.pdf>.

PRECIADO, B. (P.). (2002). *Manifiesto contrasexual*. Madrid: Opera Prima.

PRECIADO, B. (P.). (2008). *Testo Yonqui*. Madrid: Espasa Libros.

PRIETO, R. (2009). *Vidas queer: la politización de la experiencia tranzmarikabollo en Barcelona* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona.

PUJAL, M.; LEACHE, P. A. (2010). "El binarismo de género como dispositivo de poder social, corporal y subjetivo". A: *Quaderns de psicologia*, vol. 12, núm. 2, pàg. 131-148.

RAYBURN, C. (2015). "Concealing Campus Sexual Assault: An Empirical Examination". A: *Psychology, Public Policy and Law*, vol. 21, núm. 1; pàg. 1-9. Disponible a: <<https://www.apa.org/pubs/journals/releases/law-0000037.pdf>>.

RIVERS, I. (2016). "Homophobic and transphobic bullying in universities". A: COWIE, H.; MYERS, C. (eds.), *Bullying Among University Students. Cross-national perspectives*. Londres/Nova York: Routledge.

RODRÍGUEZ, E. (coord.) (2016). *L'estat de la LGBTI-fòbia a Catalunya 2016*. Barcelona: OCH. Disponible a: <<https://drive.google.com/file/d/0B55Mn9w1EgUTd2lldHh5UnJCckk/view>>.

RODRÍGUEZ, E.; PUJOL, J. (2008). *Dels drets a les llibertats: una història política de l'alliberament GLT a Catalunya (FAGC 1986-2006)*. Barcelona: Virus.

ROIG, A. (2016). *Transitions: Representation and Discursive Formation of Transsexuality in the Spanish Media since the 1970s* (tesi doctoral). Universitat d'Illinois.

ROMERO, C.; GARCÍA, S.; BARGUEIRAS, C. (eds.) (2005). *El eje del mal es heterosexual. Figuras, movimientos y prácticas feministas queer*. Madrid: Traficantes de Sueños.

RUSSELL, S.; KOSCIW, J.; HORN, S.; SAEWYC, E. (2010). "Safe Schools Policy for LGBTQ Students". A: *Social Policy report*, vol. 24, núm. 4, pàg. 1-24.

SADURNÍ, N.; PUJOL, J. (2016). Homonacionalismo en Cataluña: una visión desde el activismo LGTBI. *Universitas Psychologica*, vol. 14, núm. 5, pàg. 1809-1820. Disponible a: <<https://doi.org/10.11144/Javeriana.upsy14-5.hcva>>.

SÁEZ, J. (2004). *Teoría queer y psicoanálisis*. Madrid: Síntesis.

SERRANO, F. J., GÓMEZ, A.; AMAT, L.M.; LÓPEZ, A. (2012). *Aproximación a la homofobia desde la perspectiva de los estudiantes de Educación Social de la Universidad de Murcia*. Disponible a: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4025769>>.

DA SILVA, T. T. (2001). *Espacios de identidad. Nuevas visiones sobre el currículum*. Barcelona: Octaedro.

SOLÁ, M.; URKO, E. (2013). *Transfeminismos. Epistemes, fricciones y flujos*. Tafalla: Txalaparta.

SOLEY-BELTRÁN, P. (2009). *Transexualidad y la matriz heterosexual: un estudio crítico de Judith Butler*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

SOLEY-BELTRÁN, P.; SABSAY, L. (eds.) (2012). *Judith Butler en disputa. Lecturas sobre la performatividad*. Barcelona/Madrid: Egales.

SPIVAK, G. (2009). *¿Pueden hablar los subalternos?* Barcelona: MACBA [traducció i edició crítica de Manuel Asensi Pérez].

STRYKER, S. (2006). "(De)Subjugated Knowledges. An introduction to Transgender Studies". A: . STRYKER S.; WHITTLE, S. *Transgender Studies Reader*. Nova York: Routledge, pàg. 1-17.

SUMARA, D.; DAVIS, B. (1999). "Interrupting Heteronormativity: Toward a Queer Curriculum Theory". A: *Curriculum Inquiry*, vol. 29, núm. 2, pàg. 191-208.

TAKÁCS, J. (2006). *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*. Brussel·les: ILGA-Europe i IGLYO. Disponible a: <<https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-948/ReportSocialExclusionIGLYOilga.pdf?>>.

TALBURT, S.; STEINBERG, Sh. (eds.) (2005). *Pensando Queer: sexualidad, cultura y educación*. Barcelona: Graó.

TALPADE MOHANTI, Ch. (2003). *Feminism without borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham/Londres: Duke University Press.

TAULKE-JOHNSON, R. (2008). "Moving beyond homophobia, harassment and intolerance: gay male university students' alternative narratives". A: *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, vol. 29, núm. 1, pàg. 121-133.

TAULKE-JOHNSON, R. (2010). "Queer decisions? Gay male students' university choices". A: *Studies in Higher Education*, vol. 35, núm. 3, pàg. 247-261.

TORO, J.; BORRERO, N.; NIEVES, K. (2008). "De la exclusión al estilo universitario. La homofobia en la Universidad de Puerto Rico". A: *Análisis*, núm. 9, pàg. 269-295.

TORRAS, M.; ACEDO, N. (2012). *Encarna(c)ciones. Teoría(s) de los cuerpos*. Barcelona: UAB i UOC.

TORRAS, M. (ed.). (2011). *Accions i reinencions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*. Barcelona: Editorial UOC.

UNIVERSITAT DE SYDNEY (2016). *Creating a Safer Community for All: Sexual Harassment and Assault on Campus*. Disponible a: <<http://sydney.edu.au/dam/corporate/documents/campus-life/emergencies-and-personal-safety/safer-community-for-all-final-report.pdf>>.

VÁZQUEZ, F.; (2001). "El discurso médico y la invención del homosexual (España 1840-1915)". A: *Asclepio*, vol. 53, núm. 2, pàg. 143-161. Disponible a: <<https://doi.org/10.3989/asclepio.2001.v53.i2.163>>.

VIÑUALES, O. (2006). *Identidades lésbicas*, 2a ed. Barcelona: Edicions Bellaterra.

WRIGHT, L.; BONITA, A. (2012). "A negative Campus Climate: Sexual Harassment and Homophobia". A: McANULTY, R. (ed.). *Sex in College: The Things They Don't Write Home About* (pàg. 189-210). Santa Barbara: Praeger.

Generalitat de Catalunya
**Departament de Treball, Afers Socials
i Famílies**